Dr. MILE STARČEVIĆ

Dr. ANTE STARČEVIĆ I SRBI

MALA KNJIŽNICA MATICE HRVATSKE
NOVA SERIJA - KOLO II. - SVEZAK 3.

DR. MILE STARČEVIĆ:

DR. ANTE STARČEVIĆ I SRBI

TISAK »TIPOGRAFIJE« D. D., ZAGREB

DR. MILE STARČEVIĆ:

DR. ANTE STARČEVIĆ I SRBI

ZAGREB 1936

IZDANJE MATICE HRVATSKE

»Duhu prosvijetljenu, srcu slobodnu dosta je, sudih, da makar samo i nasječeš, a stvari neobične da mu razbistriš; duhu zanešenu, srcu zasukanu ne pomažu ni obilnost«.

Dr. Ante Starčević: »Ime Serb«.

I.

Razlika između hrvatskog i srpskoga nacionalnog preporoda. Utjecaj istočne crkve, Bizanta i Turaka na izgradnju srpske narodne psihe. Razlike, koje su se stvorile provalom Turaka među samim Srbima.

Narodni preporodi kod Hrvata i Srba različiti su i po političkim i socijalnim uvjetima, pod kojima su se razvili, i po izrazitosti, koju su vremenom pokazali. Kod Hrvata je čitavo jedno stoljeće prije Gaja i drugova idejno pripreman teren za njihov narodni preporod, koji će se razviti iz političke borbe s Madžarima, a kod Srba, koji nisu imali vodeće političke inteligencije, vezane tradicijom i socijalnim razlikama, razvio se je moderni nacionalizam iz borbe za goli život. Osim toga Hrvati su u težnji, da oko sebe, kao oko kulturnog središta okupe sve južne Slavene, prihvatili strano ime ilirsko, pod kojim je izvršen književni preporod, a političku su borbu, koja se je kretala isključivo oko očuvanja državopravnih tekovina, vodili i dalje na bazi hrvatskoj. Time je hrvatski nacionalizam odmah na početku gubio na izrazitosti, što je dakako oslabilo i njegovu snagu. Kod Srba, nasuprot, gdje više nije bilo domaćeg plemstva, pa čak ni inteligencije (osim u Vojvodini), i gdje je već postojao izvjesni narodni osjećaj usko povezan s narodnom crkvom, razvio se je nacionalizam mnogo izrazitiji

i primarniji, nego kod Hrvata. Idejnu sadržinu takvom srpskom nacionalizmu dali su tek kasnije srpski intelektualci iz Vojvodine kao naknadno opravdanje narodne borbe za oslobođenje.

U toj činjenici moramo tražiti i razlog, što je srpska narodna volja, ničim nesprečavana, posve instinktivno i bez vrludanja odmah našla svoj pravi put. Na odlučni čas obračuna s vjekovnim neprijateljima, Turcima, spremala je Srbe njihova narodna crkva i pjesma, u kojoj je srpstvo našlo izvor svoje duhovne snage i svoje ideale. Srbima je grčkoistočna vjera i narodna poezija davala neslomljivu zavjetnu misao, koja se je sastojala u osveti Kosova i u težnji za uskrsnućem Dušanova carstva. Predodžbu o Dušanovu carstvu izgradila je bujna mašta seljačkih guslara i primitivnih pravoslavnih popova, koji su — zaboravivši na satrapski postupak nekadanjih srpskih velikaša i plemića sa sebrima i meropahima — gledali u svojoj dalekoj narodnoj prošlosti samo onakve likove vladara i heroja, kakve su sami željeli, a kakvi nikada nisu postojali. U toj iskrivljenoj povijesnoj slici starih vremena, kakvu je slikala srpska narodna poezija, ispadao je Dušan Silni, koji je bio više Grk negoli Srbin, kao idealan srednjovjekovni vitez, vrijedan nasljedovanja, a narodni renegat Kraljević Marko kao od Boga poslani heroj, koji je trebao kroz vjekove biti personifikacija srpskog junaštva. Tako je i Kosovo, gdje su Srbi bili potučeni, pretvoreno u žarki nacionalni mit i simbol srpskoga ratničkog duha. Iz guslarskih pjesama o Kosovu i Kraljeviću Marku hranila se je srpska bijedna raja mržnjom protiv rušitelja nekadanje

slave i neprijatelja svete i jedino prave bizantinske vjere.

S vremenom je baš ta mržnja, koje je posljedica bila težnja za osvetom, postala temeljnom karakteristikom srpskog nacionalizma. Bila je to strast, koja nije poznavala granica, kad je već jedamput uzburkala dušu naroda. U prvi čas ispoljila se ona kao jako poticalo u borbi protiv turskog osvajača, »oskvrnitelja srpske rase«, a kasnije protiv svih onih susjednih naroda, kojima je srpstvo moglo zavidjeti. Iz toga ne smijemo zaključiti, da je mržnja karakteristika samo srpskog nacionalizma, jer je ona bila i jest glavni pokretač svih naroda, kojima je ugrožena egzistencija, a napose primitivnih naroda, kojima zavjetnu misao više određuje negacija, negoli pozitivno usmjerena ideologija.

Moramo istaknuti još jedan momenat, koji je stoljećima postao jaka komponenta srpskoga duha, a konačno i nacionalizma. To je istočno kršćanstvo. Došavši u kulturnu sferu Bizanta, kad je već bizantinska kultura bila u opadanju, pokazujući sve jače znakove degeneracije, Srbi su se kulturno razvili pod utjecajem onakve bizantinske kulture, kakvu su u svoje doba našli. Međutim, kad su pokušali da te utjecaje u svojoj narodnoj duši prerade, i tako izgrade svoje vlastite kulturne vrednote, imali su za taj teški zadatak premalo vremena, jer se je na Bosporu već pojavila svježa osvajalačka sila s Istoka, koja je iz temelja promijenila njihove životne uvjete. Tako je na pr. bizantinski utjecaj blagotvorno djelovao na stvaranje srpskoga crkvenog slikarstva i srednjovjekovne književnosti, ali

se ni na tim poljima kulturnog stvaranja nisu dospjeli usebičiti i stvoriti svoj specifični narodni izražaj. Jednako je tako i izgrađeni bizantinski nazor o svijetu ostavio neizbrisive tragove u srpskoj narodnoj duši. Srbi su od Bizanta primili u nasljeđe svoje bitne duhovne osobine, u prvom redu etiku, u koju je kasnije i turski islam unio dosta svojih elemenata (na pr. shvaćanje odnosa muža i žene).

Propašću Bizanta i drugih balkanskih država nestalo je onoga središta, iz kojega su dobivali svi pravoslavni narodi stalnu duševnu hranu, ali je ipak u duši srpskoga naroda ostala uspomena na njegov sjaj i veličinu i nada u povratak njegove nekadanje moći. Ima u tome neka sličnost s onom idejom vječnoga Rima, koje je osnova bila u shvaćanju, da je snaga rimskog imperija neprolazna, a njegova moć, slava i bogatstvo vječno. Izgradnjom Bizanta, Konstantinova drugog Rima, postao je taj grad za narode, koji su pripadali njegovoj kulturnoj sferi, nasljednikom pravog Rima u slavi i veličini, a i poslije njegova pada (god. 1453.) ostala je u narodima njegove kulturne sfere živa uspomena na taj »vječni« grad i težnja da ga u njegovoj misiji naslijede. Ta je uspomena, spojivši se u mašti primitivnoga srpskog pravoslavnog svećenstva sa živom sviješću o slavi Dušanova carstva, davala neobičan polet srpskoj težnji za ekspanzijom. Iz generacije u generaciju prenašana je ona kao slatka pjesma budućnosti, velike budućnosti, koja čeka, tada još zarobljeni, narod.

S tim duhovnim kapitalom ušli su Srbi u najteže razdoblje svoje povijesti, koje se počinje pro-

valom Turaka, a u kojem se je konačno formirala srpska narodna psiha. Od bitke kod Černomena na Marici (god. 1371.) do konačnog pada Srbije (god. 1459.) Turci su postepeno osvajali Srbiju, potiskujući njezine stanovnike ili vukući ih sa sobom prema sjeveru i zapadu, ali u to doba to uzmicanje Srba pred turskom silom nije tako katastrofalno, jer su široki narodni slojevi još uvijek bili prilijepljeni uz svoju zemlju, a napuštali su je uglavnom samo plemići sa svojim četama i poslugom. U prvom su razdoblju turskoga gospodstva srpski seljaci dapače osjetili veliko olakšanje, jer je islam porušio socijalne okove feudalizma, pa je prema režimu srpske vlastele predstavljao izvjesni napredak.[1] Tek kasnije, kad je zaboravljena prošlost, počela je rasti težnja za slobodom i mržnja protiv mrskih inovjeraca, koji su učvršćivanjem svoje vlasti postajali sve bahatiji gospodari. Pod utjecajem domaćega pravoslavnog svećenstva, koje je najteže osjećalo gospodstvo islama, dobivala je neobičan intenzitet u narodu uspomena na nekadanju slavu i veličinu i težnja za oslobođenjem od Turaka. Naskoro nailazi svaki poticaj izvana — a to se je događalo gotovo uvijek, kad su kršćanske vojske bile u borbi s Turcima — na jednodušan odaziv kod srpskoga svećenstva i raje. Kod toga primitivni narodni vođe nijesu još u svojoj velikoj mržnji znali procijeniti stvarnu snagu turskoga carstva, koja je sve do početka XIX. stoljeća bila još uvijek toliko velika, da je mogla bez naročitog napora spriječiti svaki

[1] Stanoje Stanojević: Istorija srpskog naroda. III. izdanje. Beograd 1926. Str. 241. i 242.

pokušaj Srba da izvojuju svoju samostalnost, pa je iza svakoga takvog ustanka najborbeniji dio naroda morao seliti u hrvatske ili madžarske krajeve. Ta je prisilna emigracija bila uzrokom, da je beogradski pašaluk ostao gotovo pust, te je početkom XVIII. stoljeća (u vrijeme austrijske okupacije od 1717.—1739.) u cijelom beogradskom pašaluku bilo jedva pedeset do šezdeset hiljada stanovnika.

S pomoću Austrije i Rusije — na koju se kao na nasljednicu Bizanta naročito oslanjaju — uspjeli su Srbi početkom devetnaestoga stoljeća, da se domognu najprije autonomije u okviru turske carevine, a onda i potpune slobode. Poslije toga počela je jaka imigracija u opustošeni beogradski pašaluk. Najveći dio današnjih stanovnika Srbije došao je pred sto do sto i pedeset godina s juga, istoka i sjeveroistoka, a rekrutirao se je između Arnauta, Grka, Cincara, Bugara i Rumunja. Tada je — kaže Dragoljub Jovanović — »u vene Srbijanaca ušlo mnogo cincarske, vlaške, pa i ciganske krvi, usled istovetnosti religije«.[2] Sve do god. 1848. mogli su doseljenici u Srbiji zaposjesti zemlju, koja im se je svidjela; trebao ju je samo iskrčiti i obraditi, pa mu je pripadala bez ikakvih daljih formalnosti.[3] Tako se je stvorio rasni i narodnosni amalgam, koji još i danas daje Srbiji biljeg posve imigrantske zemlje, u kojoj vrijedi kao osnovno načelo pravo spretnijega i jačega. Svojom asimilacionom

[2] Dr. Dragoljub Jovanović: Socijalna struktura Srbije. Predavanje, držano u englesko-amerikansko-jugoslavenskom klubu u Beogradu. Beograd 1932. str. 14.

[3] Ibidem, str. 15.

sposobnošću uspjeli su Srbi vrlo brzo, da tim doseljenicima nametnu svoj jezik i nacionalnu svijest, što im nije bilo baš teško, jer su svi pripadali jednoj vjeri i imali zajedničku kulturnu prošlost, te se je na taj način stvorio prosječni tip Srbijanca, koji se i mentalno i fizički još i danas vidno razlikuje od svojih sunarodnjaka, t. zv. prečanskih Srba. S prečanskim Srbima veže ih zajednička vjera, narodna pjesma i kulturna orijentacija prema Istoku, a rastavlja ih nekoliko stoljeća života pod različitim utjecajima i u različitim sredinama i ogromni priliv strane krvi u venama stanovnika Srbije.

U doba hrvatskoga i srpskoga nacionalnog buđenja polovicom devetnaestog stoljeća bila je mnogo vidnija nego danas i razlika između Srba, koji su se doselili u Hrvatsku, i onih, koji su živjeli u Madžarskoj. U ugarske krajeve, napose u Vojvodinu, došli su Srbi kao emigranti u kompaktnim masama sa svojim vodstvom i svećenstvom, sačuvavši potpuno nacionalnu svijest, što su je u borbi protiv madžarizacije i kmetstva, na koje su ih htjeli prisiliti madžarski velikaši, samo još jače izgradili. U Vojvodini se je stvorila i prva srpska buržoazija, koja s pravoslavnim klerom postaje naskoro nosilac srpske misli i začetnik nove srpske literature, na svome posebnom slavenosrpskom jeziku. Još god. 1823. osnovali su madžarski Srbi u Budimu i svoje književno društvo, koje je kasnije dobilo ime Matica Srpska, a u vrijeme nacionalnog buđenja i borbe Srbijanaca za oslobođenje od Turaka oni daju konačnu formulaciju srpskog nacionalizma. U hrvatske krajeve (osim Srijema, gdje su se Srbi doselili istovremeno, kada i u Vojvodinu, i činili

s Vojvođanima jednu cjelinu) nisu Srbi (izmješani s Vlasima) došli sami, svojom voljom, nego ih je kao prednje čete tjerao pred sobom turski osvajač. Te su čete kasnije Turci naseljavali u onim opustošenim krajevima, koje su starosjedioci Hrvati u velikom broju napuštali, a namjera im je bila, da iz toga kršćanskog roblja stvore graničare i raju, koja će obrađivati begovima zemlju. Granica, do koje su na taj način Srbi doprli u hrvatskim krajevima, točno se poklapa s granicom, do koje su došli turski osvajači. Kad su kasnije ti krajevi karlovačkim mirom god. 1699. opet došli u kršćanske ruke, stvorena je na tome dijelu Hrvatske Vojna Krajina, u kojoj je Austrija polagala najveću važnost na vojnički odgoj stanovnika, a u takvim prilikama nije se ni mogla razviti posebna nacionalna svijest kod pravoslavnog dijela pučanstva tih krajeva. Što više, pritisak vojne uprave, koja je duboko zadirala i u privatni život Graničara, približila je Hrvate i pridošle pravoslavce, sjedinjujući ih u zajedničkoj mržnji protiv Nijemaca. I jedni i drugi upiru oči u civilnu Hrvatsku, od koje jedine očekuju rješenje svoga pitanja. Tako se u tim krajevima prve polovice devetnaestoga stoljeća jedan dio pravoslavaca nije nikako nacionalno orijentirao, a drugi je bio bliži hrvatstvu, negoli srpstvu.

Bilo je potrebno, da osvježimo ove općenito poznate činjenice, kako bismo mogli s punim razumijevanjem prijeći na razmatranje naše teme. Samo s činjenicama, koje smo u ovom poglavlju iznijeli, moći ćemo razumjeti ono vrijeme u hrvatskoj političkoj prošlosti, koje je snažno obilježeno pojavom dra. Ante Starčevića.

II.

Glavne značajke hrvatske narodne psihe. »Stare pravice«, hrvatska težnja za idejnom sveobuhvatnošću, ilirizam.

Već kod doseljenja u svoju današnju postojbinu pošli su Hrvati svojim putem, različitim od onoga, kojim su morali ići Srbi. Stojeći na granici, pred samom provalijom, koja dijeli Istok i Zapad, Hrvati su se priklonili Zapadu, a nisu se ni mogli drugojačije opredijeliti, jer je na njihovu teritoriju bila oduvijek premoćna uloga Rima i Zapada. »Zapad je« — konstatira opravdano dr. Milan Šufflay — »na hrvatskom tlu apsolutno nadmoćan i ova zapadnjačka dominanta ostaje karakteristikom hrvatske nacije kroz sva poznija vremena. Hrvati ostaju na zapadnom rubu ponora, koji dijeli dva svijeta na Balkanu i koji se ni na koji način ne dade prikriti travom i mahovinom«.[1] Tako je limes, na kojem se je prelomilo veliko rimsko carstvo, a kasnije i istočna i zapadna crkva, ostao nepremostivim jazom između Hrvata, otkad su se tu naselili, i cijeloga Balkana.

Hrvatski teritorij nije bio geopolitički pogodan za stvaranje unitarističke države, jer ju je centralni smještaj bosanskoga i hrvatskoga gorja dijelio na

[1] Dr. Milan Šufflay: Značajke Hrvatske nacije, esej o Vjekoslavu Klaiću. Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike. Dvanaest eseja. Zagreb 1928. str. 38.

dva dijela: sjeverni, koji je težio Podunavlju, i južni, sav usmjeren prema Jadranu. Da su ipak Hrvati i u tako teškom geografskom položaju uspjeli prvi među Slavenima organizirati i kroz četiri stoljeća sačuvati državu, može se samo onda razumjeti, ako pretpostavimo, da su prilivom strane krvi primili neslavensku državotvornu svijest. Ali ni ta svijest nije mogla promijeniti sudbinu mlade hrvatske države, razapete između dvije podjednake snage: između Sjevera i Juga, pa se je ona konačno priklonila Sjeveru, i god. 1102. povezala narodnu budućnost sa sudbinom susjednoga madžarskog naroda. Tim događajem počinje dalmatinska Hrvatska gubiti značenje središnjeg dijela države, te pada sve više pod utjecaj Venecije, a Bosna, koja je za narodnih vladara neprijeporni teritorij hrvatske države, postaje autonomnom oblasti, u kojoj se je hrvatski duh pred samu provalu Turaka — primivši bez ikakvog otpora bogumilstvo — prvi puta u naročitom pravcu ispoljio. Karakteristična je naime činjenica, da su bosanski Hrvati u isto vrijeme, kad su Srbi (Stevan Nemanja) — uviđajući veliku opasnost, koja im od te vjere prijeti — ognjem i mačem protjerali svoje bogumile, primili objeručke pristalice te nove sekte, jer je svojim »bogonostvom« odgovarala njihovoj težnji za sveobuhvatnošću i žrtvovanjem samoga sebe za čovječnost. Katastrofalne posljedice bogomilstva u Bosni opazili su bosanski Hrvati, tek onda, kad je došlo do provale Turaka. Bogomilstvo je toliko iznutra rastrovalo bosansko kraljevstvo, da je Bosna pala gotovo bez otpora. »Šaptom Bosna pade« — pričalo se kasnije.

U borbi s Turcima nisu Hrvati poput Srba izgubili cijeli svoj teritorij, nego su i na onim »ostacima ostataka nekada slavnoga kraljevstva hrvatskog« (reliquiae reliquiarum olim inclyti regni Croatiae) sačuvali jaku državopravnu svijest i kontinuitet u stvaranju duhovnih dobara. Iako rasparčani, iskrvavljeni i gotovo deposedirani s većeg dijela svoga historijskog teritorija, ipak su uspjeli sačuvati svijest o svojim pravima u okviru Monarhije i uspomenu na teritorijalnu cjelokupnost i nacionalnu snagu. Smisao hrvatske historije sve do god. 1918. moramo tražiti uz ostale komponente i u toj ogromnoj državopravnoj svijesti, koja se je stoljećima razvila do najveće snage. Djedovi su ostavljali unucima snopove pergamena, na kojima su bili njihovi sabórski zaključci i ugovori s ugarskim i austrijskim vladarima; ostavljali su im te listine kao jako uporište i oružje u teškim narodnim časovima. U ustavnoj borbi s centralizatorski raspoloženim vladarima gubili su, istina, Hrvati sve više tih svojih državopravnih tekovina, ali to je ostajalo u dušama politički vodećeg sloja narodnih ljudi kao učinjena bolna nepravda, koju su, časovito pritisnuti silom, morali podnositi, ali se svojih prava nikada nisu odrekli. Nisu dakle te listine bile, kako nam naši neprijatelji predbacuju, bezvrijedne hrpe papira, nego dokaz nevjerojatne nacionalne svijesti naših pređa, koji su duboko osjećali povezanost s prošlim i odgovornost prema budućim generacijama. Takvo naše shvaćanje narodne prošlosti ne smije pokolebati ni činjenica, da su dugo razdoblje hrvatske povijesti predstavljali feudalci, nekoliko tisuća plemića i velikaša zajedno s visokim

klerom, jer su nam oni ostavili bogatu kulturnu i političku baštinu i uz najveće žrtve sačuvali narodni teritorij. Iskustva, koja su stekli nekadanji »staleži i redovi« (status et ordines), njihovi uspjesi i neuspjesi i danas nam još ostaju putokazom, što kao narod smijemo, a što ne smijemo činiti. Vrijeme je izbrisalo tragove socijalne nejednakosti, kakvu je donio feudalizam, ali je nad svim događajima ostao isti narodni duh s jednakim težnjama i životnim uvjetima kao i u prošlosti.

Pod takvim historijskim i geopolitičkim uvjetima razvio je hrvatski narod neke osobite značajke svoga karaktera, koje mora imati svatko pred očima, ako hoće razumjeti njegove čine i postupke u prošlosti i sadašnjosti. Na prvom mjestu moramo istaknuti kao vrlo važnu karakteristiku naše narodne psihe i etike duboki smisao za pravdu i čovječnost. Tu svijest o »starim pravicama« u državopravnoj borbi predstavljaju feudalci, u socijalnim pokretima seljaci (Matija Gubec), a u jednom i drugom pravcu ujedinjuju je u sebi građani. Uz nepokolebljivu vjernost rođenoj grudi ta je borba za stare pravice najjače duhovno oružje, kojim se hrvatski narod brani od lakomih susjeda. Dalja, ali negativna crta hrvatskog karaktera jest izvjesna težnja za ostvarenjem općeljudskih zadataka, koja se je prirodno kod pripadnika tako malog naroda morala gubiti u maglovitim sveobuhvatnim idejama. Od dominikanca Jurja Križanića, koji je onako tragično završio svoju misiju preporoditelja slavenstva, pa do naših dana mogli bismo nabrojiti čitav dugi niz naših hrvatskih ljudi, koji su, vođeni mesijanskim pozivom, zaboravljali na tlo, iz kojega

su iznikli, i zanosili se jugoslavenskim, slavenskim i općeljudskim idejama, uvjereni, da su baš oni zvani preporoditi svijet. Ne vodeći nikakva računa o stanju, u kojemu se nalazi njihov narod, i u teškim časovima njegove povijesti, oni su duhovno prelazili narodne granice, duboko uvjereni, da je moguće preporoditi svijet, a da se prije ne preporode narodi, a napose njihov.

Tragična je veličina u toj hrvatskoj slabosti!

Napose je ovo razdoblje, o kojemu govorimo, dobilo po takvim ljudima svoje jako obilježje. I sam ilirizam niknuo je među Hrvatima takvog mentaliteta. Najprije, čini se, iz osjećaja slabosti, a kasnije, iza prvih uspjeha, iz uvjerenja u ispravnost teze, prihvatila je hrvatska građanska inteligencija ilirizam i jugoslavizam kao lijek protiv teške tadašnjice i kao garanciju bolje budućnosti, ne računajući pritom s realnim stanjem, u kojemu se je nalazio hrvatski narod, rascijepan na više dijelova: na bansku Hrvatsku, Vojnu Krajinu, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, Istru i Međimurje, koji su svi živjeli pod različitim utjecajima. Vodeća politička generacija toga doba mislila je s olakšanjem u duši, da je našla konačno rješenje narodnog pitanja, za koje su se njihovi pređi, jedni kao borci s Turcima borili mačem u ruci, a drugi kao diplomati i političari sa sankcioniranim državopravnim saborskim zaključcima. Ona je sanjala divan san, pa se nije dala iz njega trgnuti ni takvim činjenicama, kao što je nepriznanje svoga vlastitog naroda i energično odbijanje sa strane Srba.

Njezinim je nastojanjem bilo hrvatstvo u prvi čas potisnuto u pozadinu, te nije nikako ni dolazilo

do izražaja. »Za ilirstva ne bijaše« — piše u svojim »Uspomenama« dr. Ante Starčević — »drugoga, nego da budeš Ilir ili Madžaron. Reći da si Hrvat, znamenova da si Madžaron. Rođen Madžar, rođen u Ungariji, te samo za vrijeme prebivajući u Hrvatskoj; ako si rekao da si Madžar, to je nosilo da si Madžaron. Samo u tu jednu stranku, u Ilire ili u Madžarone, morao je kod nas svatko spadati. O rijetkima, koji se braniše protiv tomu razređivanju ljudi, ili ne htjedoše u ni jedan taj razred brojeni biti, o tima bijaše sud, da su habi-kruhi, prosvijetljeni zvahu ih fruges consumere nati, a javno mnijenje govoraše skladno, da su austrijski špijuni«.[5]

Bila je to — da se poslužim pristupačnijom poredbom — situacija, slična onoj god. 1918.: hrvatstvo je bilo potisnuto, bolesno, ali ne i ubijeno. Pod pepelom je tinjala žeravica neugasle nacionalne svijesti, koja će se naskoro rasplamsati u pravi požar. Živa narodna volja čekala je samo svoga snažnog interpretatora, koji će je prvi formulirati uz opće odobravanje. Ilirizam je bio osuđen na smrt baš u onom času, kad se činilo, da će uspjesima Jelačićeva pohoda u Ugarsku biti mačem u ruci polučeno sve ono, što su Ilirci tražili. Ilirizma je moralo nestati i bez obzira na naučne historijske rezultate, koji su pokazali anahronizam toga imena i njegovo strano podrijetlo, jer je Austrijom prohujalo teško političko razdoblje, u kojemu je svaki javni život morao zamrijeti. Što su bila veća nadanja, koja su Ilirci polagali u odlučnu borbu s Madžarima, to je bilo veće i razočaranje, koje su osjetili, kad im je na njihove velike zasluge za Monarhiju odgovoreno t. zv. Bachovim apsolutizmom.

[5] Dr. Ante Starčević: »Nekolike uspomene«, Djela, knjiga III., str. 315.

III.

Književni rad Pavla Josipa Šafarika kao baza velikosrpske ideologije. Karadžićeve rasprave: »Srbi svi i svuda« i »Srbi i Hrvati«. Velikosrpska ideologija u devetnaestom stoljeću i tadanji Hrvati.

Oslobođenjem Srbije ispod turskoga gospodstva i stvaranjem srpske države dobila je davna srpska težnja za teritorijalnom ekspanzijom i ujedinjenjem svih Srba, odnosno za spajanjem svih onih tuđih teritorija, na kojima su se Srbi naselili, neobičan polet. Formulaciju takvoga srpskog nacionalizma stvorili su — kako smo već rekli — prvi vojvođanski Srbi, koji su među ostalim svojim sunarodnjacima bili kulturno najizgrađeniji. Središte srpske misli toga doba bio je Novi Sad, koji je baš radi toga i prozvan »Srpskom Atinom«. Tu je morala biti srpska svijest već jako izgrađena, jer je otale ponio i glasoviti češki slavist Šafarik osnovne misli svojih teorija o podrijetlu Srba, na temelju kojih se je onda razvila velikosrpska ideologija.

Pavao Josip Šafarik (rođ. 1795., a umro god. 1861.) bio je najprije profesor u srpskoj gimnaziji u Novom Sadu, gdje je počeo izučavati slavenske starine. Tu je valjda i nastalo njegovo prvo djelo: »Abkunft der Slaven«, koje je izdao u Pešti god. 1828. Kasnije je prešao u Prag, gdje je kao činovnik u sveučilišnoj knjižnici objavio i drugo svoje

djelo, »Slovanske starožitnosti«« (god. 1837.). U djelu »Abkunft der Slaven« iznio je svoje prvo mišljenje o podrijetlu imena »Srb«, »Srbadija«, te ga drži identičnim sa »Sarmat«, »Sarmatija«, složivši se u tome potpuno s Dobrovskim, koji kaže, da »ime Srb nije ništa drugo nego Sarmata skraćeno i preokrenuto«. Kasnije se je odrekao toga mišljenja, pa je u »Slovanskim Starožitnostima« ustvrdio, da srpsko ime potječe od korijena »Ser« (roditi se) sa značenjem rođaci, srodnici ili uopće narod, ali je uz to dodao, da je ime Srb bilo prastaro, domaće i zajedničko ime svih Slavena ili bar njihova najvećeg dijela. Kod toga se je pozivao na Prokopijeve Spore (Σπόροι – Sporoi) kao iskvareno ime za Σέρβλοι – Serbloi (Srbi). Kao većina Šafarikovih hipoteza, i ta je kasnije napuštena, jer je utvrđeno, da su Prokopijevi Σπόροι (Sporoi) samo skraćena forma za Βοσπόροι (Bosporoi).[6]

Na temelju tih ideja razvila se je bujna srpska pseudohistoriografija, a najvažniji joj je zastupnik među samim Srbima Vuk Stefanović Karadžić, osnivač novoga srpskog pravopisa i literature. On je još god. 1849. izdao famoznu knjigu pod naslovom: »Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona«. Prvi dio »Kovčežića« nosi podnaslov: »Srbi svi i svuda«, a napisao ga je, kako sam kaže, još god. 1836., dakle gotovo istovremeno, kad su izašle i »Slovanske starožitnosti«. »Zaista se zna« — piše tu Karadžić — »da Srbi sada žive u današnjoj Srbiji (između Drine i Timoka i između Du-

[6] Ferdo Šišić: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara. Zagreb 1925. Str. 33. i 238.

nava i Stare planine), u Metohiji, u Bosni, u Hercegovini, u Zeti, u Crnoj Gori, u Banatu, u Bačkoj, u Srijemu, u desnom Podunavlju od više Osijeka do Sentandrije, u Slavoniji, u Hrvatskoj (i turskoj i austrijskoj Krajini), u Dalmaciji i u svemu Adrijatičkom primorju, gotovo od Trsta do Bojane. Zato u početku rekoh zaista se zna, jer se upravo ne zna, dokle Srba ima u Arnautskoj i u Maćedoniji«. Kad je tako odredio geografske granice srpstva, prešao je Karadžić na pitanje, kojim sve vjerama pripadaju Srbi i koliko ih ima. »U pomenutijem ovdje mjestima« — kaže dalje doslovno Karadžić — »biće najmanje oko pet milijona duša naroda, koji govore jednim jezikom, ali se po zakonu (religiji) dijeli na troje: može se od prilike uzeti da ih ima oko tri milijona zakona grčkog; od ostala dva milijona može biti da bi se moglo uzeti, da su dvije trećine zakona turskog, a jedna trećina rimskog«. Pokazavši tako još i svoje statističko i geografijsko neznanje, prelazi Karadžić u daljemu svom razmatranju na nacionalno političko polje, pa kaže: »Svi pametniji ljudi i od grčkijeh i od rimskijeh Srba priznaju, da su jedan narod, samo je onima rimskoga zakona još teško Srbima nazvati se, ali će se po svoj prilici i tome malo po malo naviknuti, jer ako ne će da su Srbi, oni nemaju nikakvoga narodnog imena... Da reku, da su Hrvati, ja bih rekao, da ovo ime po pravdi pripada najprije samo čakavcima, koji su po svoj prilici ostaci Porfirogenitovijeh Hrvata i kojijeh se jezik malo razlikuje od srpskog, ali je ipak bliži srpskome, nego i jednome slavenskom narječju, a potom današnjijem Hrvatima u zagrebačkoj, varaždinskoj i križevačkoj varmeđi, kojijeh se je domovina prozvala Hrvatskom poslije mohačnog boja, koji je bio god. 1526. (a donde se zvala gornja Slavonija), i kojijeh je jezik bio prijelaz iz kranjskoga u srpski«. Hoteći još jače proslaviti srpsko ime, dokazuje Karadžić, pozivajući se na Dobrovskoga i Šafarika, da ime Srbin nije regionalnoga podrijetla, kao na pr. Slavonac, nego »da je ime Srbi starije nego i Slaveni i Sloveni«.[7]

Kako se vidi iz svega, što smo dosad rekli, velikosrpska ideologija kao rezultanta dalekih i možda nesvijesno usisanih ideja o misiji svetosavskog srpstva dobila je istovremeno, kad se je kod Hrvata snažno razvio ilirizam, svoju konačnu formulaciju. Imamo li osim toga pred očima sve one ostale komponente, koje su imale utjecaja na formaciju srpskoga nacionalnog duha, onda će nam biti odmah jasno, zašto gotovo nitko od Srba (u kneževini Srbiji i u Vojvodini) nije htio iskreno prihvatiti panslavističku sveobuhvatnu ideologiju ilirizma. U hrvatskom ilirizmu srpstvo je, a napose tadanji njegov intelektualni vođa Karadžić, — ne računajući začudo s realnim činjenicama — vidjelo veliku opasnost. Srbi su instinktivno osjećali, da bi Hrvati pod ilirskim imenom mogli teško ugroziti i samu egzistenciju srpskog naroda, jer se u taj čas nije moglo predvidjeti, ne će li Hrvatima uspjeti, da promjenom unutarnjeg uređenja Monarhije postanu treći odlučujući faktor uz Nijemce i Madžare.

[7] Vuk Stefanović Karadžić: Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona. U Beču 1849. Str. 1.—9.

U tome slučaju oni bi kao kulturno i ekonomski mnogo jači narod mogli lako potisnuti Srbe (u najboljem slučaju!) u njihove historijske granice.

Obuzet strahom pred takvom eventualnošću, Karadžić je mislio, da će se najlakše otkloniti ta opasnost, ako Hrvatima, koji su u svojoj sveobuhvatnoj težnji prihvatili već jedno strano ime (ilirsko), nametne ime srpsko, pod kojim bi se po njegovu mišljenju mogla izvršiti integracija. Njegova je teza nažalost bila logična: Hrvati toga doba kao da zaista ne znaju, koje je njihovo pravo ime, jer su prihvatili krivo ilirsko i odbacili svoje državopravno i narodno ime hrvatsko, a na osnovu takvog stanja mogao je on donekle opravdano odrezati: »ako neće (Hrvati) da su Srbi, oni nemaju nikakvog narodnog imena«. Kod toga se još doduše poslužio karakterističnim kondicionalima kondicionala: »može biti da bi se moglo uzeti« i nespretnim izvrtanjem povijesnih činjenica, što u ovome slučaju nije ni moglo izostati, ali sve to nije toliko ni važno: mnogo je značajnija činjenica, da je bilo i takvih Hrvata, koji su njegovu tezu primili kao nešto, o čemu se može raspravljati. Ne samo, da u prvi čas nitko od njih nije na takvo pisanje reagirao, nego je baš to poglavlje »Kovčežića«, »Srbi svi i svuda« Vladislav Vežić, autor »Sigetskog junaka«, štampao latinicom u »Obćem zagrebačkom koledaru« za god. 1850.[8] Doduše, danas je teško utvrditi, nije li on možda taj članak štampao baš radi toga,

[8] Vežić Vladislav: Obći zagrebački koledar za god. 1850., str. 50.—61.

da na nj kao na opasnost upozori svoje čitalačke redove, ali to bi bilo svakako presmiono tvrditi, budući da članku nije dodat nikakav komentar. Kod Hrvata je misao o potrebi otvorene reakcije na te velikosrpske težnje sazrijevala polagano, ali je ipak dojam, koji je među njima izazvala Karadžićeva teza, morao biti dosta mučan, jer je naskoro i sam Karadžić osjetio, da je ipak predaleko zašao. Hoteći valjda popraviti učinjenu pogrešku, on je naskoro iza »Kovčežića« izdao i kratku brošuru pod naslovom »Srbi i Hrvati«[9], u kojoj nastoji djelovati pomirljivo, ali ni uz najveći napor ne može prikriti svoju velikosrpsku tendenciju. Misli su mu uvijenije, a stilizacija pomno smišljena, ali ipak u bitnosti ostaje kod svoga prijašnjeg stajališta »Hrvati« — veli on — »po pravdi mogu se zvati: 1. svi čakavci; 2. kekavci u kraljevini Hrvatskoj, koji su se na to ime već naviklі«. Uvjeren, da je zaista blagonaklonost s njegove strane, kad kajkavcima (»kekavcima«), za koje je u »Kovčežiću« tvrdio, da su prijelaz između Srba i Slovenaca, sada dopušta, da ipak budu Hrvati, jer »su se na to ime već naviklі«, on ipak najveći dio Hrvata proglašuje Srbima. Svi se štokavci, »makar koje vjere bili i makar gdje stanovali«, mogu »po pravdi« nazvati Srbima. Ali ako hrvatski »rodoljubci« ne pristaju na ovakvu podjelu »po pravdi«, »onda se zasad« — kaže nadalje Karadžić — »u ovome ništa drugo ne može učiniti, nego da se podijelimo po zakonu ili vjeri: ko je god zakona grč-

[9] V.(uk) S.(tefanović) K.(aradžić): Srbi i Hrvati. Bez oznake godine i mjesta, gdje je izdano. St. 1.—8.

koga ili istočnoga, onaj se, makar gdje stanovao ne će odreći srpskoga imena, a od onijeh. koji su zakona rimskog, neka kaže da je Hrvat, koji hoće«. Promijenivši tako samo stilizaciju svoje prve izjave o Hrvatima a ostavši u stvari i dalje na svome starom stajalištu, Vuk je bio uvjeren, da je time Hrvate potpuno zadovoljio. Ipak, bojeći se valjda, da nije u svome popuštanju pošao predaleko, dodaje ovu karakterističnu ispriku: »Ja se nadam, da se Srbi za ove moje misli i riječi ne će srditi na mene, a svaki hrvatski rodoljubac, da će njima sa svijem biti zadovoljan«.

Ovih svojih velikosrpskih ideja nije se Karadžić odrekao ni mnogo kasnije, kada je iza duge hrvatsko-srpske polemike, koja se je vodila baš oko njegove teze, bio izazvan sa hrvatske strane, da se o tome pitanju ponovno izjasni. Polemizirajući (još uvijek!) sa »Srpskim Dnevnikom« okrznuo se je Josip Miškatović u »Pozoru« god. 1863. i o Vuka Karadžića.[10] Kao odgovor na taj članak dao je Karadžić u istom listu »Očitovanje«, u kojem se ispravlja, pa kaže, da pod onim naslovom »Srbi svi i svuda« nije mislio, da su svuda sve sami Srbi, nego samo, da će se u toj raspravi govoriti o Srbima, makar gdje stanovali, prema njemačkom »Von den Serben überhaupt«. »G. J. Miškatović« — kaže on tipičnom svojom stilizacijom — »krivo razumije i nepravo tumači pomenuti natpis mojega članka, jer sam ja kazao, da su Srbi samo oni, koji govore srpskijem

[10] Josip Miškatović: Glas iz Slavonije i »Srpski Dnevnik«, »Pozor« 1863. Str. 202. i 203.

jezikom bez razlike vjerozakona i mjesta stanovanja, a za čakavce i kekavce nijesam kazao, da su Srbi«.[11]

U početku Hrvatima se — kako smo već istakli — Karadžićeva teza nije činila opasnom. Oni su preko njegova pisanja prelazili kao preko neugodna ispada, i Vuk uživa gotovo veći ugled među njima, nego i kod samih Srba. Tadanji vodeći hrvatski političari, a i mnogi kasniji nisu predvidali, od kolikog će značenja biti takvo tobože znanstveno pisanje za cijelo kasnije držanje Srba prema Hrvatima. Karadžićeva teza nije ostala samo literarno maštanje jednoga nacionalnog megalomana; nju je prihvatila službena Srbija kao ideju vodilju u svojoj vanjskoj i prosvjetnoj politici. Još god. 1844. napisao je za vlade kneza Aleksandra Karađorđevića tadanji ministar unutarnjih poslova Ilija Garašanin opširan politički program (»Načertanije«), kojemu je glavni zadatak idejno pripremanje Srba u Srbiji i izvan Srbije za slučaj raspada turske carevine, a uz to »narod katoličeskih veroispovedanija od Austrije i njenog upliva odvraćati i Srbima većma priljubiti«.[12] U tu svrhu organizirao je Garašanin izvrsnu obavještajnu i propagandnu službu u Bosni i u svim hrvatskim krajevima. Veliku je dakako pažnju posvetio i Macedoniji, Crnoj Gori i Bugarskoj, samo s tom razlikom, što je u Bosni i ostalim hrvatskim krajevima njegovo nastojanje

[11] Vuk Stefanović Karadžić: »Očitovanje«, »Pozor«, 1863., str. 71.

[12] Dr. Dragoslav Stranjaković: Vlada ustavobranitelja 1842.—1853., Beograd 1932., str. 271.

išlo za tim da paralizira utjecaj Austrije, odnosno Hrvata, a u Crnoj Gori i Bugarskoj utjecaj Rusije. Za taj posao uspio je Garašanin dobiti dapače i nekoliko Hrvata: u Dalmaciji Matiju Bana, a u Bosni franjevce Tomu Kovačevića, Blaža Josića i Ivana Franju Jukića, a imali su naročiti zadatak, »da se staraju iskorenjavati mrzost, koja sada postoji između Srba istočnog i Srba zapadnog veroispovedanija«. Konačni cilj te propagande: ujedinjenje tih hrvatskih pokrajina s kneževinom Srbijom, nije ovim Hrvatima, koji su za svoj špijunski rad plaćeni, bio poznat, jer se u ustavu, po kojemu je organizirana ta velikosrpska propaganda, naročito ističe, da se katoličkim agentima »od plana ove političke propagande ništa ne otkriva«.[13]

Garašininovo »Načertanije« nije samo prvi pisani tajni politički program Srbije, nego i temelj, na kojemu se je osnivala cijela velikosrpska politička akcija XIX. i XX. stoljeća. »To je bio plan« — kaže srpski historik dr. Dragoslav Stranjaković — »po kome se stalno i sistematski radilo na oslobođenju i ujedinjenju našeg naroda. Posle postanka »Načertanija« počeo je rad na političkoj propagandi kod našeg naroda pod turskom i austrijskom vlašću. Narod se stalno pripremao da se pomoću jednog opšteg ustanka oslobodi ispod turskog ropstva.

[13] Dr. Drag. Stranjaković: Politička propaganda Srbije u jugoslavenskim pokrajinama 1844.—1858. godine. (Otštampano iz Glasnika istorijskog društva u Novom Sadu, knj. IX.), Beograd 1936., str. 27.

Funkcioneri političke propagande pripremali su i bodrili narod na opšti ustanak, koji će planuti kad bude sve spremno. Pa stoga i sve događaje i pokrete kod našeg naroda pod turskom i austrijskom vlašću u pokrajinama gde je vođena propaganda treba drugojačije no do sada posmatrati i dovoditi ih u vezu sa onim činjenicama od kojih se oni ne mogu odvojiti«.[14]

Uporedo s ovom velikosrpskom političkom propagandom izvan Srbije išla je i cijela unutarnja prosvjetna politika najprije kneževine, a onda i kraljevine Srbije. Potpuno u skladu s Karadžićevom tezom, da su Hrvati samo čakavci, a tek eventualno i kajkavci, izgrađena je cijela službena srpska historiografija. Nekoliko generacija nove srpske inteligencije, koje su odgojene u slobodnoj srpskoj državi, učilo je u školama, kako Hrvata gotovo i nema, i kako Bosna, najveći dio banske Hrvatske i Dalmacija po nacionalnim osjećajima i po historiji pripadaju velikom srpskom narodu. U pomanjkanju vlastite srpske književnosti iz doba XV., XVI. i XVII. stoljeća preuzela je službena srpska književna historiografija jednostavno hrvatske pisce u Dalmaciji i Bosni, i proglasila ih Srbima. Tako su Čubranović, Vetranić, Gundulić i mnogi drugi proglašeni Srbima, a njihova djela uvrštena u srpsku literaturu.

Govoreći o uzrocima srpskog protivljenja ilirizmu navađa dr. Ilija Mamuzić više razloga, od kojih je — možemo zaključiti iz onoga, što smo

[14] Dr. Drag. Stranjaković: Politička propaganda Srbije u jugoslavenskim pokrajinama 1844.—1858. godine. Str. 42.

dosad rekli — bio najvažniji: »jak osećaj srpstva, nacionalna svest, vezana za tradiciju od Kosova na ovamo, izvesna isključivost te nacionalne svesti prema svemu, što nije srpsko«.[15] »To puno svesno srpstvo nije samo bdelo nad sigurnim srpskim tradicijama nego se zaletalo, osvajalo, pa došlo čak do toga, da se ruska »graždanska azbuka« smatrala srpskom«.[15a] Interpertator toga bujnog srpskog nacionalizma Vuk Karadžić nema sa hrvatske strane sve do pojave Ante Starčevića premca ni po darovitosti, ni po nacionalnoj izrazitosti. Tek u sumraku ilirizma dobit će Hrvatska u tome sinu siromašne Like svoga dugo očekivanoga duhovnog vođu, koji će mu kao svjetionik za tamnih noći na moru pokazivati siguran i stalan put. Svojim primarnim narodnim instinktom osjetit će dr. Ante Starčević jasnije od svih svojih suvremenika opasnost, koja prijeti Hrvatima od naoko nevinih Karadžićevih raspravljanja, pa će naskoro i reagirati sa svom svojom prirođenom vehemencijom.

[15] Dr. Ilija Mamuzić: Ilirizam i Srbi. Rad Jug. Akademije, knj. 247., str. 83.

[15a] Dr. Ilija Mamuzić: Ibidem, str. 84.

IV.

Bachov apsolutizam i Hrvati. Neopravdana bojazan Srba pred hrvatskom ekspanzijom — uzrok srpsko-hrvatskom sukobu.

Predapsolutistička Austrija bijaše pravi mozaik ne samo u pogledu nacionalnom i vjerskom, nego i sa stajališta unutarnjeg uređenja i socijalnih odnosa. Bilo je pokrajina, koje su — kao na pr. bivša kraljevina Ilirija — preživjele reformatorsku francusku periodu, ali su tu bile i t. zv. »zemlje krune sv. Stjepana«, u kojima vladahu još sredovječni odnosi, koje je bezuvjetno trebalo prilagoditi novim socijalnim shvaćanjima. Naročito su ove zemlje »krune sv. Stjepana« stavljale bečki dvor pred vrlo zamršene probleme. Madžarsko je plemstvo u želji da ojača cijeli madžarski narod za nova vremena, koja su dolazila, pokušalo provesti izvjesne socijalne reforme, koje je dvor čas odbijao, čas odlagao, a čas opet slobodoumno propuštao, već prema tome, kakve su bile prilike. Postigavši tako unutarnju jedinstvenost, Madžari su napeli sve svoje sile, da osiguraju svoju premoć nad narodima njihove sfere. U tome nastojanju oni su — kad im dvor nije htio posve popustiti — gotovo ugrozili i sam opstanak Monarhije, i zato se bečki vodeći krugovi i poslije 1848., kad je svladana madžarska revolucija, boje njihove borbenosti i beskompropisnosti.

Posve je drugojačija situacija bila u Hrvatskoj. Hrvatsko je plemstvo, kao periferijalni i politički neodlučujući elemenat feudalne habsburške Monarhije, izgubilo tijekom vremena — nešto u borbama protiv Turaka, a nešto odgojem u politički i ekonomski već pljesnivom miljeu svojih kurija — glavnu podlogu za svoju staleško prevlast: političku svijest i veću kulturnu i ekonomsku snagu od ostalih društvenih razreda. Njegovu ulogu u narodnom životu imalo je preuzeti, kao i u drugim narodima toga doba, građanstvo, ali je ono kod Hrvata (u poredbi prema Madžarima) događajima zatečeno nepripravno i preslabo, da izvrši zahtjeve, koje je na nj postavljalo vrijeme. Tek s ilirstvom počinje ono davati svoj biljeg narodnim težnjama. Međutim od te aktivnosti građanstva do potpunog preuzimanja vlasti bio je još dalek put. Hrvatsko je plemstvo ljubomorno čuvalo svoje povlastice, i ono odbija sva nastojanja centralnoga peštanskog sabora, da reforme, koje je ovaj provodio u Madžarskoj, primijeni i na Hrvatsku. Čak i godine 1848., kada je cijela Austrija bila u plamenu građanske revolucije, hrvatsko plemstvo na svom saboru u Zagrebu tek pod presijom seljačkih buna i na nagovor bana Jelačića popušta u pitanju kmetstva i stvara kompromisno rješenje. Time je doduše hrvatski seljak postao gospodar zemlje, koju je obrađivao, ali to u stvari nije mnogo promijenilo njegov društveni položaj, jer je i dalje ostao na snazi feudalni sistem uprave i sudstva, koji je još uvijek u svim pravima stavljao nepremostive granice između »status et ordines« i »misera contribuens plebs«. U Hrvatskoj je dakle trebalo provesti moderne reforme, a to se je moglo učiniti samo tako, da se grubo povrijede državopravne tekovine Hrvata, i tako i taj narod prisili na otpor protiv Beča.

U ovim socijalnim i ekonomskim pitanjima, koja je duh vremena imperativno nametao, našao je tako bečki dvor jaki izgovor za svoj siloviti istup protiv političkih prava nenjemačkih naroda. U prvo vrijeme, dok je još bio svjež dojam događaja iz god. 1848., i izgledalo, da je nemoguće posve prijeći preko ograda, koje je centralizaciji postavljalo historijsko pravo pojedinih naroda, pođoše bečki političari zaobilaznim putem, objavivši t. zv. »državni ožujski ustav« (»oktroirani«), koji je imao nekako pomiriti separatističke zahtjeve pojedinih naroda s principom državnog jedinstva, ali pod utjecajem i presijom moćnih vojničkih krugova odbaciše naskoro i tu masku, pa pokazaše otvoreno svoje apsolutističke i centralističke namjere. Uostalom oni su i u onom kratkom razdoblju (od 4. ožujka 1849. do 31. prosinca 1851.), dok je bio na snazi ožujski ustav, vladali »patentima«, pa taj prijelaz k otvorenom apsolutizmu nije ni značio neku naročitu promjenu unutarnje vladine politike. Stoga se, posve ispravno, naziva »Bachovim apsolutizmom« cijelo ono vrijeme od deset godina (od 4. ožujka 1849. do 20. listopada 1860.), koje počinje s objavom oktroiranog ustava, a završava s listopadskom diplomom. U tome, razmjerno vrlo kratkom razdoblju, izvršene su u unutarnjem životu Monarhije sudbonosne reforme, i u političkim odnosima među austrijskim narodima stvorene takve prilike, da je sve to imalo ogromnog utjecaja na

cijeli dalji razvitak Austrije, pa i na njezinu konačnu propast g. 1918. U pravcu socijalnih reforama izvršio je Bachov režim ogroman posao: on je konačno dokinuo feudalne odnose s tim, što je sve građane izjednačio pred zakonom; on je otvorio svima bez razlike vrata k javnim službama; uveo opću poreznu i vojničku obvezanost; osigurao slobodu vjeroispovijedanja i školstvo uredio prema naprednijim prosvjetnim zahtjevima.

Taj siloviti zahvat u unutarnje socijalne, kulturne i političke odnose trebao je dakako silu, koja će to provađati i po mogućnosti održati. To nije mogla biti sama vojska, jer je nju vrlo nezgodno upotrebljavati u rješavanju unutarnjih političkih pitanja, i zato je Bach uredio policiju (žandarmeriju), koja je naskoro postala stupom države i svemoćnim unutarnjim faktorom. Pod njenom se kontrolom u to vrijeme nalazi sve i svatko; njezina samovolja umrtvljuje, brani i koči cijeli politički i kulturni život. Upravni patenti daju policiji neograničenu moć, i njezini je činovnici u punoj mjeri zlorabljuju. Narod je tu samo objekt eksperimentacije — »narod je ništa«, kako kaže prvi zagrebački županijski komesar barun Härtl u uputi, koju je upravio god. 1856.[16] kotarskim upravnicima. U tome bezobzirnom prelaženju preko povijesti i tradicija pojedinih naroda i zapostavljanju narodnog jezika i leži glavni razlog neuspjeha ovog režima. »Bachov je apsolutizam« — kaže sam austrijski historik Friedjung — »bio u pojedinostima umjetnički vođen, ali mu je falila ona kaplja mudrosti i blagosti, bez koje se mogu stvoriti samo prolazne stvari«.[17] On je doduše na kratko vrijeme pridigao vanjski i unutarnji ugled državne vlasti, koji je bio tako jako opao s revolucijom god. 1848., ali je i sam veoma mnogo pridonio rastočivanju i samih osnovica države.

Bachovim apsolutizmom naročito su pogođeni Hrvati. Mjesto nagrade za usluge učinjene Monarhiji god. 1848. u madžarskoj revoluciji, imali su biti zadovoljni odcjepljenjem od Ugarske, uzvišenjem zagrebačke biskupije na nadbiskupiju i pripojenjem Međimurja banskoj Hrvatskoj. Već je kod ožujskog ustava bitna politička tendecija bila u tome, da se što više oslabe Madžari, ali ne toliko, da bi se na njihov račun mogli previše ojačati Hrvati, koji su se dvoru činili dosta opasni baš radi svojih panslavističkih težnja iz doba ilirizma. Taj ustav u svojim najvažnijim dijelovima, koji predviđa odlučne i napredne reforme unutarnje uprave, nije nikada proveden u život, ali je za čitav jedan decenij unaprijed izvršio važne teritorijalne promjene, koje su bile od odlučne važnosti za odnose Hrvata i Srba. Srbima je taj ustav dao kao nagradu za njihovo držanje u madžarskoj revoluciji cijepanjem madžarskog i hrvatskog teritorija posebnu Vojvodinu Srpsku, koja je bila stvorena od bivših ugarskih županija: bačko-bodroške, torontalske, temeške i krašovske (današnja Bačka i Banat) i jednoga dijela srijemske županije

[16] Nikola Andrić: Pod apsolutizmom. Mala knj. Matice Hrvatske sv. II. Zagreb 1905., str. 11.

[17] Heinrich Friedjung: Österreich von 1848. bis 1860., I. Band (Stuttgart u. Berlin 1908.), str. 438.

(iločki i rumski kotar). Takvo razgraničenje između Hrvata i Srba nije zadovoljilo ni jednu ni drugu stranu. Srbi su se osjetili prevareni, jer su očekivali, da će im pripasti cijeli Srijem. U knjizi: »Voivodstvo Srba austrinski«, koja je izašla u Beču nešto prije oktroiranog ustava, piše Srbin Izidor Nikolić: »Srem je svetinja srbska — Srem je Sion srbski. Uteha Srbalja i opšti između južni Slavena mir, a i sama korist zapoveda, da Srem, najpače Srem iz Voivodstva Srbskoga ne izostane«.[18] S ovim Nikolićevim shvaćanjem slaže se u to doba čitavo javno mišljenje vojvođanskih Srba. Hrvati su nasuprot imali još mnogo opravdanije razloge, da se osjete povrijeđenima, premda su kao naknadu za svoj teritorij u Srijemu dobili Međimurje. U borbi protiv Madžara i za očuvanje Austrije bili su oni glavna sila, na koju se je dvor oslanjao. Sama Vojna Krajina dala je djelomično Radeckijevoj vojsci u Italiji, a djelomično Jelačićevim četama u borbi s Madžarima, šezdeset hiljada momaka, dakle više nego sve ostale austrijske krunovine zajedno, a i civilna Hrvatska pridonijela je velike žrtve.[19]

Ogorčenje vodećih ljudi u Hrvatskoj bilo je ogromno, ali neposredno poslije objave oktroiranog ustava nitko od njih i ne pomišlja, da okrivi Srbe radi toga, što im je Austrija dodijelila dva hrvatska kotara. Srbi su se radi Jelačićeva ugleda daleko više bojali Hrvata, pokazujući prema njima otvoreno neprijateljstvo. Oni su znali, da je davni Jelačićev san: ujedinjenje banske Hrvatske s Vojnom

[18] Izidor Nikolić: Voivodstvo Serba austrinski. U Vieni 1849., str. 148.

[19] Heinrich Friedjung: Ibidem, str. 424.

Krajinom, Dalmacijom i Banatom, pa da u tome pravcu upravlja sva svoja nastojanja kod bečkoga dvora i ministarstva. »Oni se boje hrvatske supremacije« — piše jedan dopisnik »Slavenskog Juga« iz Beča — »kanda im se ne treba onda bojati nemačke supremacije; kanda će ovoj laglje odoleti nego hrvatskoj, ako bi se ova zbilja i pojavila, što nam se nemoguće čini«.[20] Tako u bečkom »Pozorniku« piše jedan Srbin, »da politika i pero nekih Slavjana gradi sprave, s kojima žele srpsku budućnost potresti i Srbe porobiti«. Hoteći pobiti ovakvo sumnjičenje donose »Narodne Novine« članak iz pera Georgija Stojakovića, također Srbina, koji to pitanje raspravlja mnogo realnije i trjeznije. Stojeći na stajalištu, da se u politici »treba vrlo čuvati srca, no s tim više paziti na aritmetiku, t. j. što razum kaže«, iznosi Georgije Stojaković statističke podatke, koji bi imali dokazati korist Srba od stupanja u zajednicu s Hrvatima. »U Slavoniji (izuzimajući Srijem s varaždinskom granicom, kao Vojvodini pripadajući) i Hrvatskoj s Vojnom Granicom ima Srbalja 400.000, Slavonaca 313.000, a Hrvata 921.000. Ako dakle Vojvodina s trojednom kraljevinom u politički savez stupila bude, onda će biti čistih ovejanih Srbalja vostočne vere svega 957.000, Hrvata 926.000, Madžara, Nijemaca, Vlaha 1,165.000, Slavonaca 313.000, a drugih Slavena 161.000. Dakle već bi sami pravoslavni Srbi najjači brojem bili od svake druge narodnosti, a kao što je očevidno slavenski elemenat dvaput bi jači bio od tuđeg«.[21]

[20] »Slavenski Jug« od 6. listopada 1849., br. 158.

[21] »Narodne Novine« od 26. listopada 1849., br. 176.

Ovakvo pisanje izazivalo je sve veće nepovjerenje i s jedne i s druge strane. Naročito su to nepovjerenje pokazivali Srbi prema Hrvatima, gledajući u ovima glavnu prepreku, da se njihove davne želje ne ostvaruju. Razočarani postupkom bečkog dvora, za koji su kao i Hrvati podnijeli tolike žrtve u ratu s Madžarima, ne vode tadanji Srbi računa o činjenici, da su se njihovi zahtjevi protezali i na neprijeporne hrvatske krajeve, koji su banskoj Hrvatskoj pripadali stvarno i po svome stanovništvu, a ne samo na temelju historijskog prava. Ta oni »Slavonci«, »Šokci« i »Kranjci« ipak su bili Hrvati, premda im to Srbi nisu htjeli priznati. Razumljivo je, da je takav stav Srba djelovao i na Hrvate, ali oni se u taj čas »za volju sloge« čuvaju od svake reakcije. U takvom raspoloženju trebao je samo neznatan povod, da se iz njega razvije dalekosežan konflikt, koji će veliki dio Hrvata dovesti do spoznaje, da je ilirizam bio samo jedan jalovi hrvatski pokušaj i da se treba vratiti na realnu političku bazu, koju im je davalo hrvatsko državno pravo i svijest o posebnosti u širokim narodnim slojevima. U konfliktu, koji se je iz toga izrodio, nije ni sa hrvatske ni sa srpske strane bilo nikakvih obzira. »Tom su si prilikom« — kaže austrijski historik Friedjung — »jugoslavenska braća nadijelila međusobno najgore stvari, a jedan srpski list je napisao: Možemo ustvrditi, da su od dana, kad je izišao patent, od 18. studenoga 1849., Srbi takvom mržnjom zamrzili Hrvate, kakvom nisu nikad mrzili Madžare«.[22]

[22] Friedjung: Österreich von 1848. bis 1860. I. Band 422.

V.

Neposredni povod srpsko-hrvatskoj novinskoj polemici god. 1852. Starčevićevo držanje prema velikosrpskim težnjama i njegova reakcija na pisanje srpskih novina.

Neposredan povod srpsko-hrvatskoj novinskoj polemici, koja je imala dalekosežne posljedice, dao je i nehotice odbor Matice Ilirske. Nehotice radi toga, jer je Matica Ilirska tada još plovila panslavističkim vodama, pa je za volju slavenske uzajamnosti i sloge pokušala čak sazvati kongres slavenskih jezikoslovaca sa zadatkom, da prouči mogućnost približavanja i izjednačenja svih slavenskih jezika. Za volju toga neostvarivog ideala stavio je tadanji odbor Matice Ilirske na kocku i sam opstanak te važne narodne ustanove, jer ju je radi toga svemoćni Bach gotovo raspustio.[23] Ipak su Srbi s velikom sumnjičavošću pratili njezin rad. Tako je god. 1852. ponudio odbor Matice Ilirske uredniku »Zore Dalmatinske« Anti Kuzmaniću, da prevede Schödlerovo djelo »Das Buch der Natur« na narodni jezik.[24] Izbor prevodioca nije se Srbima svidio. Ante Kuzmanić bijaše neobična pojava toga

[23] Tade Smičiklas i Franjo Marković: Spomen-knjiga Matice Hrvatske 1842.—1892., str. 25.

[24] U „Zapisniku“ ta je odluka ovako stilizirana: „Tko hoće da prevede „Das Buch der Natur“ mora da zna n a r o d n i jezik, jer si mora sam stvoriti cijelu prirodoslovnu terminologiju, zato je odlučeno, da se pozove g.

doba, jer je prvi pokazao toliko odvažnosti, da u »Zori Dalmatinskoj«, a kasnije u »Glasniku Dalmatinskom« otvoreno ustane u obranu hrvatstva protiv ilirstva i velikosrpstva. »Zarad toga sljubljenja, aliti slivenja« — kaže Kuzmanić — »bili bi zagrebački novinari Bog zna šta pregorili, a što su bili počeli pisati ćirilskim slovima, a što još pišu srpski, t. j. po rusko-češko-slaveno-srpski, to su sitnice prema drugim namišljenim bratskim žrtvama. Jadni Hrvati katolici, koji stanujete tamo iza našeg Velebita, što se ne protivite grditeljima Reljkovićeva jezika?« ... »Promišljajte, da Hrvati katolici imaju svoju književnost i svoj jezik, da naši poštovani redovnici, popovi i ostali pravi Hrvati i Bošnjaci katolici nigda ne će na to pristati, da se izvrgne njihov jezik, niti da se sjedine s ljudima, koji hrvatski ne misle i ne pišu; pak još psuju one, koji hrvatski misle i pišu. Srbi ne bi nama popustili ni jedne zerice, a je li pravo, da mi za njima torbu nosimo? Pravo oni vele: ako smo mi braća, nisu kese sestre!«[25] Još god. 1849. prigovara jedan dalmatinski dopisnik »Narodnih Novina« istome Anti Kuzmaniću, da izaziva u svojim novinama vjersku nesnošljivost između katolika i pravoslavnih, i da mu je suradnik u tome poslu Vrdoljak, »čovjek za ljubav i slogu narodnu kamenog serca«, pa traži od vlade ništa manje, nego da taj list obustavi.

Ante Kuzmanić, ne bi li on tu knjigu preveo uz nagradu od 500 for. sr. i jedne trećine dobitka. P r a v o p i s d a b u d e n a š«. („Matice Ilirske Zapisnik siednicah literarnih« III., god. 1852., fol. 34.).

[25] Prema „Nar. Nov«. br. 193 od 16. studenoga 1849.

Srbi su vrlo dobro poznavali Kuzmanićevo mišljenje o odnosima Hrvata i Srba, pa su oštro napali Maticu Ilirsku, što je baš njemu, »na žalost svakoga onoga, koji misli, da Hrvati srpskim jezikom pišu i pisati žele«, povjerila prevođenje Schödlerova djela. Samo radi Kuzmanića mogao je »Serbski Dnevnik« u onome neutralnom izrazu »n a r o d n i jezik« i »n a š pravopis« vidjeti dokaz, da se je time mislio baš hrvatski jezik i hrvatski pravopis, pa je — uvjeren, da će to ugroziti srpske interese — jednostavno ustvrdio, da hrvatski jezik i ne postoji. Tu Karadžićevu tezu, da su svi štokavci Srbi i da samo neznatan broj čakavaca govori hrvatski, razgrađivale su srpske novine i prije toga, ali je tek sada, u novoj situaciji, koja je nastala stvaranjem Vojvodine Srpske, izazvala kod Hrvata oštru reakciju, to oštriju, što je tako dugo bila zatajivana.

Do toga časa dr. Ante Starčević ne istupa otvoreno sa svojim političkim nazorima. Preokret, koji se je u njegovoj duši odigrao početkom Bachova apsolutizma, možemo tek naslućivati, ali se već iz njegova dotadanjeg pisanja, a naročito iz pravopisne polemike, koju je nešto prije toga vodio s vukovcima u Hrvatskoj, može opravdano izvesti, da je on i prije toga sukoba bio na čistu o potrebi revizije panslavističke politike ilirskog pokreta. Nekadanjeg ilirstva u njemu je već nestalo. Od žestokog Gajeva učenika, koji »čita, uči na pamet sve ilirske spise, svom žestinom zanešena mladića«[26], postaje Starčević već početkom Bachova

[26] Dr. A. Starčević: Nekolike uspomene. Djela III. str. 318.

apsolutizma beskompromisan Hrvat, koji neustrašivo brani staru hrvatsku povijest i ljubomorno čuva odlike staroga hrvatskog jezika.

U jezičnim pitanjima Starčević je naročito osjetljiv, jer instinktivno predviđa svu opasnost Vukovih nastojanja i rada na tome polju. On i Vuk su dva ekstrema, koja vode žilavu, ali nejednaku borbu: Starčević je još mlad čovjek (ima mu tada 28 godina), i mora tek osvajati Hrvate za svoju velikohrvatsku tezu, a Vuk ima iza sebe u svom velikosrpskom radu cijelo tadanje srpstvo, a i Hrvati gledaju u njemu neoboriv naučni autoritet. Starčević ne udara odmah izravno na Vuka, on se samo kao slučajno zna o njega okrznuti, ali zato prema Hrvatima vukovcima nema nikakvih obzira. Govor, kojim su počeli pisati hrvatski književnici, nakon dogovora s Vukom u Beču god. 1850., Starčeviću je jezik, »koji se čuje jedva kod najglupljeg govedara«, »neotesan, da čovjek mora kod svake izreke odahnuti i paziti, da si jezik ne pregrize, ili ne prelomi«. To su »blejanja, štekćanja i hrcanja, koja nagrđuju ljepotu jezika našega«.[27] Naročito mu je mrzak glas »r«. Za njega je to »najdivljiji, najneugodniji glas, poznan pod imenom glasa pasjega, te ga ikoliko prosvijetljeni govornici i pjesnici upotrebljavaju — koliko je moguće — samo kod divljih, nečistih strasti«.[28] Kad njega čuje, čini mu se, da razgovara »s bontonistom iz kotca«.

[27] V: »Kolo«, knjiga VIII., »Nar. Novine« od 3. listopada 1851., br. 227, str. 654.

[28] V: Domaće književstvo, »Nar. Novine« od 31. prosinca 1851., br. 299, str. 854.

Mjesto Vukova pravila: »Piši, kako govoriš«, postavlja Starčević svoje: »Piši tako, da te tvoj narod razumije, i da uho slušatelja ne vrijeđaš«.[29] Na osnovu toga pravila namjeravao je Starčević napisati »Hervatsku rečoslovicu«, pa je već bio uputio i poziv na pretplatu za to djelo, ali ono nažalost nikada nije ugledalo svijetla.

I u ovoj pravopisnoj borbi Starčević je, kao i u sličnim takvim prilikama, neobično oštar na riječi, bezobziran i žučljiv. Kad i Matica Ilirska prihvaća zaključke bečkog dogovora, pa štampa Palmotićevu »Kristijadu« novim pravopisom bez onoga »ar« i »er«, onda ne štedi ni nju. »Dosta, da je izašla ispod šaka sadanjega upraviteljstva Matice, ispod šaka onih ljudi, koji su se zakleli sve kvariti i nastojati, da istim domorodcem naš jezik čim većma ogade. Mi smo prisiljeni vjerovati, da oni to ne rade svojevoljno, nego da su tuđe oruđe, i stoga na čin neslobodan ne ćemo, niti možemo vikati«.[30] Ovakvo je pisanje toliko ogorčilo Matičin odbor, da je na prijedlog Kukuljevićev odlučio tužiti uredništvo »Nar. Novina« banskoj vladi »radi psovkah, pogrdah i netemeljitih sumnjičenja«[31], i zaista je — kako se vidi iz »Očitovanja« ravnateljstva Matice Ilirske u »Nar. Novinama« — »učinio shodne korake«.

[29] Dr. Ante Starčević: Poziv k pretplati na »Hervatsku rečoslovicu«, »Nar. Novine« od 6. prosinca 1851., br. 281, str. 802.

[30] V: Domaće knjištvo, »Nar. Novine« od 31. prosinca 1851. br. 299, str. 854.

[31] Zapisnik sjednicah Matičinih II., fol. 71.

Starčevića je ta grožnja još jače izazvala. U svom »Odgovoru na očitovanje« reagira on, sada sa svojim punim potpisom i s još većom žestinom, ne štedeći ujedljivim izrazima, kad govori o Matičinim odbornicima. Oni su za njega »djeca bradata i ćelava«, a drže se za »gatalo delfičko«. »S ovakvim ljudima nije moguće znanstveno polemizirati, nego je najbolje, kad za razloge ne mare, psovati ih i grditi, jer se samo toga boje, a za to ikoliko naobražen čovjek nimalo ne mari«.[32]

Premda teško osjećaše svu mizeriju prilika, koje su tada vladale u Hrvatskoj, Starčević ne izgubi nadu i ne klonu duhom poput mnogih njegovih suvremenika iz doba Bachova apsolutizma; životne ga borbe samo očeličiše i učiniše sve borbenijim, sve žešćim. On je svijestan, da spasava, što se dade spasiti, i u tome poslu ne pozna obzira, makar se radilo i o predstavnicima najmilije narodne ustanove. Što je stalo tome tvrdome ličkom seljačkom sinu do mišljenja, koje će o njemu iza ovakvih polemika imati njemu strana građanska sredina? On ne spada među one, »koji ne znadu drugo, nego se napinjati i pokazivati se i onima, koji ih i ne žele vidjeti«.[33] Osjećajući se tuđim u tadanjem ponijemčenom zagrebačkom društvu, u kojemu je i onaj neznatan broj ljudi, što je govorio i osjećao hrvatski, bio panslavizmom zbunjen i dezorijentiran, Starčević živi, sve više povučen u sebe, intenzivnim knjiškim životom, pun prezira za svoju okolinu. »Ja sam čovjek« — piše on tada — »koji je prije živio u samoći, a sada živi u pustinji«. Svoje je životne potrebe sveo na minimum: dosta mu je da ima sobicu za stanovanje, hranu i najskromniju odjeću, pa je zadovoljniji i sretniji od svakoga bogataša. »Novca ćeš« — piše on u »Poslanici D. M. u B.« — »imati to više, čim ćeš ga manje trebati, a trebat ćeš ga to manje, čim ćeš biti zadovoljniji. Zadovoljan ćeš biti, ako ne budeš više iskao, nego ti treba za moći kreposno živjeti«.[34] Povukavši se tako u sebe, Starčević je izgradio strogu ličnu etiku, i nje će se držati kroz cijeli svoj kasniji život; ona se ispoljuje u svakom njegovu činu i ona mu je čvrsto mjerilo, po kojemu nemilosrdno prosuđuje i sebe i druge. Takva stroga životna filozofija odgovara potpuno njegovoj šturoj i osebujnoj prirodi, ali je mnogo škodila njegovu političkom djelovanju, stvarajući mu i od onih ljudi, s kojima bi inače morao biti na istoj liniji, nepomirljive neprijatelje.

Kad je izašao onaj famozni članak u »Serbskom Dnevniku«, onda opet sa svom žestinom ulazi u borbu i prima dobačenu rukavicu »radosno, kako bi to učinio svaki Hrvat, kome je zazbilja stalo do narodnog napredovanja, a i svaki inostranac, kome na srcu leže događajničke stvari onih slavenskih naroda i pukova, koji s desna Dunaja stanuju«.[35] Rođen u Lici, kraju, gdje su Hrvati i Srbi

[32] S.: »Odgovor na očitovanje«, »Nar. Novine« od 30. siječnja 1852., br. 24., str. 64.

[33] S. A.: Poslanica pobratimu D. M. u B. II. »Neven«, 1852., str. 155.

[34] S. A.: Ibidem, str. 157.

[35] Dr. Ante Starčević: Izjavljenje, »Književna priloga Nevena«, god. 1854., br. 4., str. XXXV.

izmiješani, on se smatra naročito pozvanim, da kaže svoju riječ o hrvatsko-srpskim odnosima. Na temelju prilika u Lici, kako smo već vidjeli, mogao je Starčević opravdano doći do uvjerenja, da Srbi kao pripadnici posebnoga naroda u Hrvatskoj uopće i ne postoje, ali on je pošao i mnogo dalje, te je nasuprot Vukovoj negaciji Hrvata postavio svoju negaciju Srba. Zato iskorišćuje priliku, koju mu je pružio »Serbski Dnevnik«, pa u odsutnosti Gajevoj, i dakako bez njegova odobrenja, odgovara tome beogradskom listu u »Narodnim Novinama« u rubrici pod natpisom »Iz Zagreba« oduljim člankom, koji doduše nije potpisao, ali nam autora na prvi pogled odaje jezik, stil i sadržaj, kao i nastavak polemike, koju je Starčević pod potpunim imenom dalje vodio.

U tome se članku Starčević čudi, »da ima takvih pametnih glava, koje bi mislile, da Hrvati pišu, ili da namjeravaju pisati kojim drugim jezikom izvan svoga materinskog jezika«, pa se vraćajući Srbima milo za drago pita: »I zbilja, koji je to jezik srpski? Je li možda onaj, koji se nalazi u nekolika stara kirilska rukopisa? Neka bude čiji mu drago, hrvatski nije. Je li onaj, kojim je tiskana — ako se ne varam — prva kirilska necrkvena knjiga oko polovice prošloga XVIII. vijeka, — t. j.: kojim je pisan prijevod Stematografije Ilirske od našeg Vitezovića? I onaj od naše hrvatske strane neka nosi s Božjim blagoslovom kogod hoće. Je li to onaj jezik, kojim je pisao na pr. Raić i još nekoliko kirilovaca, kojima je u kirilici izišao naš Gundulić? Mi ni taj jezik ne priznajemo za jezik hrvatski, neka si ga posvoji, kome se hoće ... Kakav je

to jezik srpski? Možda bi se najbolje vidjelo iz jezika Srba lužičkih«. Jezik se može nazvati samo po narodu, a ne po pokrajinama. Kao što nitko ne će nazvati Mlečane, Dalmatince, Slavonce, Hercegovce i t. d. narodom, tako ne će ni jezik, kojim oni govore, okrstiti njihovim imenom. Hrvatski je jezik klasičan jezik, i on je bio već onda znamenit, »kada zapadni narodi, danas najizobraženiji, jedva da su znali »Oče naš« u svom jeziku izbrojiti«! »Hrvati imaju tri narječja: štokavsko, kajkavsko i čakavsko, a svako je izobraženije, nego li ono, koga neki »srpskim« zovu«. Nasuprot »Serbskom Dnevniku« drži Starčević, da je Matičina odluka, kojom je povjerila prevođenje Schödlerova djela baš Anti Kuzmaniću, takva, da će time »iz nova steći ljubav i pouzdanje našega naroda. Mi se svesrdno radujemo, što je ravnateljstvo Matice rečenu knjigu ponudilo za prevođenje g. Kuzmaniću, jer znamo, da će je on **hrvatski** prevesti«.[36]

Ovaj je članak dakako teško upekao Srbe, i na njega uz »Serbski Dnevnik« odgovaraju vrlo oštro i »Beogradske Novine«. Napadajući Ljudevita Gaja iznašaju ovi listovi ponovno svoje stajalište i za potkrepu citiraju Šafarika. Starčević im dakako ni taj put ne ostaje dužan, ali sada potpisuje svoj članak potpunim imenom, i naglašuje, da je štampao onaj prvi članak u »Narodnim Novinama« u Gajevoj odsutnosti i dapače protiv njegove volje. Što se pak tiče Šafarika, na kojega se pozvaše srpski listovi, i njegove tvrdnje, da su svi štokavci

[36] »Nar. Novine« od 18. kolovoza 1852., br. 189.

Srbi, odnosno, da je štokavsko narječje srpski jezik, on do nje ne drži ništa, jer ju Šafarik ničim ne dokazuje. »Ja barem« — kaže Starčević — »do golih riječi toliko držim, koliko da ih i nije«. »Da bi ko o nama Hrvatima tako bestemeljno pisao, mi bi ga najprije prosili, neka muči, ako li ne bi htio, mi bi njegovo djelo preporučili za zamatanje papra, sira i sličnih stvari«. Na historijske izvode srpskih novina, odgovara Starčević onim, što je o Hrvatima i Srbima napisao Konstatin Porfirogenet u svome djelu »De administrando imperio«. Kod toga se naročito upire na ona mjesta u Porfirogenetu, prema kojima su Hrvati oružjem u ruci osvojili, a kasnije i branili svoj teritorij. Za njegovu tezu Porfirogenetovo pisanje je od odlučne važnosti. Izvadivši iz 32. glave Porfirogenetova djela pasus: »Srbi se rimskim jezikom zovu Servi (= sužnji, sluge), otuda Serbula = sužanjska obuća; a Srbuljane zovemo one, koji su priprosto obučeni. Srbi se tako zovu, što su rimskim carevima služili«, Starčević na njemu izgrađuje cijelu zgradu dalekosežnih zaključaka. »Prispodobite, gospodo, i s g. Šafarikom, Hrvate i Srble ili Serve. Hrvati bojnim mačem u junačkoj ruci vojuju proti strašnim Avarima, ukrote ih i načine si novu domovinu, a Servi prose Bizantince za komad zemlje. Ne usuđuju se bez dopuštenja ni koračiti iz opredijeljenog im mjesta, prose i dobivaju i po drugi put stan od Bizantinaca. To je jedini puk srednjeg vijeka, koji je bez krvi dobio komad zemlje«. Hrvati su imali svoju slavnu povijest i »oni su se, gospodo, hrvali, a nisu

robovali, nisu prosili dronjke od Bizantinaca«.[37] (Još mnogo prije Starčevića izvodio je ime Hrvat od glagola »hrvati se« (»ab luctando«) poznati hrvatski stariji historik Rattkay, pa je u Starčevićevo vrijeme ta teorija imala još izvjesno naučno značenje.)

Budući da srpski listovi nijesu zanijekali samo hrvatski jezik i narodnost, nego nazvaše i dubrovačku književnost srpskom književnošću, Starčević im i na to ujedljivo odgovara. »Vi velite, da je knjištvo dubrovačko srpsko knjištvo, t. j. da su Dubrovčani plemena servijanskoga, ali gospodo, Zlatarić veli, da Sofoklovu Elektru i Ljubomira Tasova prevodi na h r v a t s k i jezik. O poganac ga ne prekinuo, što to kaže! Čavčić Vetranić kaže, da Hekubu prevodi na h r v a t s k i jezik. O gutunar ga ne udavio, što to veli!« ... »Tako je, gospodo, vi tako hoćete, tako vi i istočnu vjeru zovete srpskom vjerom, tako hrvatsko-grčko-latinska slova zovete srpskima, tako grčku kapu srpskim fesom, orijentalne dimlije srpskim dimlijama, hrvatski ćurak ili šubac srpskom haljinom, pjesme naroda hrvatskoga srpskim pjesmama i t. d.«.[38]

Vrlo je zanimljivo njegovo tumačenje ilirskog pokreta. »U novija vremena« — kaže Starčević — »sjediniše Hrvati u književnom razumku sve desnodunajske Slavene pod imenom ilirskim, kao što i stara Helada učini, ostavljajući svakome puku svoju

[37] Dr. Ante Starčević: Odgovor »Serbskome Dnevniku« i »Beogradskim Novinama«, »Nar. Novine« od 27. rujna 1852., br. 221., str. 602.

[38] Ibidem.

događajnicu i ostalo. Da su Hrvati ono u Iliriji, što bijahu Atenjani u Heladi, to nije učinio g. Gaj, ni ja, ni iko drugi, nego stari Hrvati, oci naši, a to je primila događajnica, koju, gospodo, niti ćete srušiti vi, ni g. Šafarik, ni ja, ako se vama pridružim«. »Pod imenom ilirskim radili su Hrvati, kao i vazda, više za druge, nego li za se, zamučali su mnogo, što zamučati ne bi bili imali. To su Hrvati radili u ime ljubavi i sloge bratimske; a kad je na to došlo, da svatko za svojom žlicom gleda, budite uvjereni, da se ni Hrvati s nikim ne će kladati«.[39]

[39] Ibidem, str. 603.

VI.

Držanje hrvatske štampe u Starčevićevu sporu sa Srbima. Gajeva osuda Starčevićeva pisanja. Dalekosežne posljedice hrvatsko-srpskog spora, i utjecaj Starčevićeva mišljenja na hrvatsku javnost.

Iako su Starčevića radi oštrine, kojom je odgovorio na pisanje velikosrpskih listova i radi njegova mišljenja o hrvatsko-srpskim odnosima u taj čas osuđivali mnogi stari Iliri, ipak on ne bi sigurno bio prekinuo polemike, da mu Gaj nije uskratio gostoprimstvo u »Narodnim Novinama«. Kad se je naime Ljudevit Gaj vratio s putovanja u Zagreb, onda je na čelu »Narodnih Novina« dao »Izjavljenje radi Starčevićevih članaka o Srbima i srpskom jeziku«, u kojemu ogorčen izjavljuje: »Moj je list u nenazočnosti mojoj postao guvnom, na kojemu su nekoji samozvanci počeli mlatiti kukolj cjepovima nepraktične učenosti«, te Starčevićeve članke naziva »zlokobnima«, i odobrava pisanje Srba. »Kao što ja« — kaže Gaj tom prilikom — »tako i veća čest rodoljubivih Hrvata, koji braću Srblje i srpstvo kao najglavniji temelj jugoslavenske, ili, kako je mi polag stare dogodovštine nazvasmo, ilirske narodnosti smatraju, koji slavna djela prošasnosti, uzorno junaštvo i besprimjerno požrtvovanje ovo- i onostranih Srbalja s ljubavi, udivljenjem i oduševljenjem, kao što zaslužuju, do zvijezda dižu, pače za zvijezde nadežnice smatraju,

s najvećom mržnjom odsuđujemo i kao ljagu od nas odbacujemo sve one, makar i kako učene, ishitrene nadriteorije, kojima se ... samo može ponovno posijati sjeme razdora među rođenom braćom«.[40]

Ima jedna pikantna pozadina takvom Gajevu držanju. U svibnju god. 1848., u vrijeme, kada su sukobi između Madžara i Hrvata prešli u otvoreni rat, došao je bivši srpski knez Miloš Obrenović u Zagreb. Tu ga je u hotelu dao Gaj jednostavno internirati, a onda je od toga poznatog škrca grožnjama uspio iznuditi 17.000 for. u banknotama i 2.000 dukata u zlatu. Na isti način je Gaj u to vrijeme iznudio i od Kaptola 10.000 for., od zagrebačke židovske bogoštovne općine 1.500 for., i od biskupa Schrotta više hiljada forinti. Kad je Milošu Obrenoviću na intervenciju bana Jelačića uspjelo, da se izvuče iz neugodne situacije, pobjegao je iz Zagreba i u Ljubljani podnio protiv Gaja kaznenu prijavu. Tu je kaznenu prijavu međutim u onim burnim vremenima uspio spretni Gaj nekako zataškati, ali je u novim sređenijim prilikama ona ipak za njega bila vječni Damoklov mač, pa je razumljivo, da su mu Starčevićevi članci o Srbima i u tome pravcu došli vrlo nezgodno. Knez Miloš je i po drugi put podigao protiv Gaja tužbu kod austrijskih vlasti, tražeći, da mu se povrati iznuđeni novac. Radi toga je bio Gaj u velikoj neprilici, ali je ipak — ne zna se uz kakve protuusluge

[40] Dr. Ljudevit Gaj: Izjavljenje radi Starčevićevih članaka o Srbima i srpskom jeziku, »Nar. Novine« od 4. studenoga 1852., br. 253., str. 689.

— uspio nagovoriti kneza Miloša, da javno povuče svoje navode u tužbi, što je Miloš učinio u »Wiener-Zeitung«-u od 13. listopada 1853.[41] Radi Starčevićevih članaka išao je Gaj i u Beograd, gdje je tada vladao Aleksandar Karađorđević, da se ispriča, ali je tom prilikom primljen vrlo hladno, upravo neprijateljski. Službeni su ga krugovi još nekako primili, ali ga je građanstvo formalno napalo u restauraciji, u kojoj je odsjeo. Jedan je od radikalnijih vikača, koji su ga pozvali na odgovornost u samoj restauraciji, čak predlagao, da se »gospodin dr. Gaj pošteno izmlati i onda zapita, da li su to učinili Srbi ili Hrvati«. Konfident, koji je sve to javio u Beč, kaže na koncu svoje dojave, da će Gaj po svoj prilici dobiti nalog, da u roku od 24 sata napusti srpsko tlo. »Ogorčenje je veliko i debate o tome još i danas traju«.[42] Svakako je Gaj u Beogradu dobio gadnu »ćifuriju«, kako to kaže Srbin Aleksa Nenadović[43], premda zaista nije bio kriv radi Starčevićeve polemike sa Srbima. Međutim, u to doba je Gaj već i u Zagrebu izgubio svaki ugled. U jednom svom dopisu iz god. 1852. vrhovnom zapovjedniku žandarmerije Kempenu, kaže o njemu šef zagrebačke policije major Fischer doslovno ovo: »Lukavost, oholost, taština, spojena s neprestanom težnjom za novčanim dobicima, pa bilo to i ne baš najispravnijim putem, — to su glavne crte

[41] Dr. Aleksa Ivić: Arhivska građa o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima. Beograd 1931. Knjiga II., str. 203. i 204.

[42] Ibidem, str. 176. i 177.

[43] Dr. Dragoslav Stranjaković: Vlada ustavobranitelja 1842.—1853., Beograd 1932., str. 314.

njegova karaktera«.[44] Slično su mišljenje o Gajevim moralnim kvalitetama imali i mnogi ugledni politički ljudi u Zagrebu, što se najbolje vidi po tome, da ga je odmah na početku Bachova apsolutizma u članku pod natpisom »Krivi Mesie« ujedljivo napao u svome »Slavenskom Jugu« čak i njegov nekadanji suradnik Bogoslav Šulek. Premda nije Gaja baš imenom spomenuo, ipak su njegove aluzije morale biti jasne i suvremenicima, jer on tu piše o ljudima, koji »se znadu na račun općih svrha uteći u srebrne matice staroslavnih zavodah i škrinje rastrešenih sinova Izraela, i ako im se po zahtijevanju ne otvore, zagroze im se javnim mnijenjem, te nešto ustrašeni, nešto u nadi, dali su mnogi novac u taman. — Dva loša ubiše Miloša«.[45] Nije dakle pretjerao jedan zagrebački konfident, kad o Gaju piše ministarstvu unutrašnjih poslova: »Ustanovljeno je, da je Gaj u posljednje vrijeme postao jedna posve neznatna i diskreditirana osoba, koja ne bi mogla imati specijalnog udjela na političke odnose«.[46]

Radi svega toga ne smijemo precjenjivati značenje Gajeve izjave, jer ona, napisana njegovom rukom, nije morala biti odraz mišljenja tadanje hrvatske inteligencije. On više nije bio autoritet, koji bi mogao ovakav spor samo jednom izjavom likvidirati. Bilo je to iznad njegove snage i ugleda u narodu, jer je taj sukob bio prirodni narodni i srpski i hrvatski protest protiv nivelacije pod ilir-

[44] Ivić: o. c., str. 180.

[45] »Slavenski Jug« od 29. srpnja 1849., br. 102.

[46] Ivić: o. c., str. 202.

skim imenom, koji je do tada bio samo prikriven, a sada je u Vuku i Starčeviću dobio svoje snažne protagoniste. Dapače se javljaju i Slovenci, koji do sada nisu bili uzimani u račun kao faktor, koji također ima pravo da protestira poradi iliriziranja ili kroatiziranja protiv njihove volje. Oni traže, pristajući uz Vukovu teoriju, da se kajkavci priznaju Slovencima. S tim je taj čitavi spor dobio za Hrvate još veću važnost, i zato će uroditi u širokim narodnim slojevima uvjerenjem, da je put, kojim je išla ilirska inteligencija, bio zabluda, i da ga treba napustiti. Starčević je namjeravao, da o srpskome pitanju već tada izda posebnu brošuru, pa ju je već i imao čitavu napisanu, tek mu je trebalo isporediti s originalima upotrijebljene citate, koje je sabrao kroz više godina, i tako prirediti za štampu. Ipak ju tada nije izdao, čekajući valjda pogodnija vremena. »Do sada je« (naime tu brošuru o srpskom pitanju) — kaže uredništvo »Nevena« — »nitko ni poželio nije, dapače je svima pravim prijateljima narodnosti upravo drago, što se je ona besputna raspra o eksistenciji naroda eksistujućega dokinula, koju je bio u zao čas g. Starčević prije dvije do tri godine sam samcat zametnuo i zakopao . . .«[47]

Međutim, ova će se novinska polemika, koju je u početku sa hrvatske strane vodio Ante Starčević, ipak i dalje podgrijavati uvijek novim protuhrvatskim ispadima srpskih novina, pa ju više nitko ne će moći spriječiti. Uzalud će biti svaki pokušaj po-

[47] Književna priloga k »Nevenu« god. 1854., br. 4., str. XXXV.

jedinaca, da taj sukob bar ublaže, kad ga već ne mogu posve spriječiti. Njihov glas više nitko ne sluša . . .

Tako se na pr. Mirko Bogović u članku pod natpisom »Nekoliko iskrenih riječi« osvrće na tu polemiku, konstatiravši, da je prvi povod »toj nesretnoj raspri« dao »Serbski Dnevnik« — »imat će dakle pred cijelim narodom našim odgovarati«. On prigovara i Starčeviću i srpskim novinarima, da nijesu znali ostati na terenu naučne polemike, nego su prešli u grube napadaje. Starčević je po njegovu mišljenju morao svoje historijske navode još jačim historijskim citatima dokazati — »a valjda bi se to i dalo, kad bi se prije malo prevrtali stari folijanti, u kojima se, kao što ni malo ne dvojimo, dosta spomenika nalazi«. Isto se tako Bogović čudi i uredniku »Serbskoga Dnevnika«, »koji je, kako znamo, »Povestnicu serbskoga naroda« sam pisao, pa je ipak, umjesto da sve ono temeljito opovrgne, što protivnik njegov tvrdi, tjerajući ga time u tijesni klanac, tako se izderao na njega, da se gotovo već pobojasmo za kožu g. Starčevića«.[48] »Iz vjerodostojnih izvora« — kaže dalje Mirko Bogović — doznajemo, da g. dr. Starčević sada brošuru piše, gdje će opširno na historičkom i filologičkom temelju pitanja, radi kojih se ta raspra povede, svestrano pretresti. Što se nas tiče, bojimo se, da će tad još veća vika i krika nastati, pa zato mislimo, da bi bolje bilo, kad bi g. Starčević odustao od te stvari, nu ako nipošto — kao što ga poznamo — odustati

[48] M.(irko) B.(ogović): Nekoliko iskrenih riječi. »Neven« 1852., str. 742. i 743.

ne će, da barem umjereno i strogo znanstveno piše«.[49]

Na koncu Mirko Bogović ističe, da je on bio uvjeren, kako će »poslije prvog kreševa« Srbi prestati o tome pitanju govoriti, »ali se ljuto prevarismo, jer sve do najnovijeg doba srpski listovi svejednako nasrću, i to ne samo na g. Starčevića, nego na nas, zatim na jezik i književnost našu«.[50] I zaista, mlado je srpstvo u to doba puno sebe i težnje da se širi, makar to išlo i na račun susjednoga hrvatskog naroda. Prvi uspjeh, koji su imali oslobođenjem Srba u beogradskom pašaluku zanio ih je toliko, da već sanjaju o proširenju srpskoga imena na sve južne Slavene, a naročito na Hrvate, koji su već jednom primili strano ime ilirsko, pa, kad im se na tom putu nepokolebljivo ispriječio Ante Starčević, jednako borben nacionalist, onda ga dočekuju s pravom eksplozijom mržnje i ogorčenja. Svi se srpski publicisti upravo natječu, tko će žešće napasti Hrvate.

Zato će i četiri godine poslije morati poput Mirka Bogovića i drugi hrvatski publicist Bogoslav Šulek jednako nastojati, da spriječi daljnju polemiku. On se osvrće na cijeli taj spor, pa kaže: »Želeći zadovoljiti narodnoj potrebi, predložili su hrvatski rodoljubi prastaro ime zemalja ime i l i r s k o za opći naziv, budući da su se imenom ovim u novije doba južni Slaveni gdjegdje služili. Nu kod kuće imali su radi toga žestoka boja s neukom svjetinom, bojećom se, kao što govoraše, za svoje

[49] Mirko Bogović: Ibidem, str. 744.
[50] Mirko Bogović: Ibidem.

lijepo hrvatsko ime, od druguda pako napadoše na njih, da ih žele imenom ovim pošokčiti, drugi da povlašiti, i Bog sam zna, što se bijaše sve u tom nedužnom imenu nanjušilo«. Citirat ću i dalje taj članak, jer je njegovo rezoniranje upravo školski primjer shvaćanja jednoga dijela hrvatske inteligencije, premda sam Bogoslav Šulek nije bio hrvatskog podrijetla, nego, kako je poznato, doseljeni Slovak. »Zatim bude« — kaže on dalje — »predloženo ime s l o v i n s k o ili s l o v j e n s k o, kojim mnogi naši dubrovački pisci od mnogo vjekova nazivahu ukupno sve južne Slavene. Ne znam, da li se je i jedan Srbin ovim imenom poslužio, akoprem nije zaista nezgodno. Napokon bude Srbima ponuđeno ime j u g o s l a v e n s k o. Ni ovo nije prodrlo. Tako dakle ostane sve nastojanje Hrvata u tom poslu jalovo; dapače se čini, da se je tim u nekih Srba probudilo krivo mišljenje, da Hrvati svoga imena ne štuju i ne ljube, i da samo zato za drugim hlepe. To je može biti uzrok, što su od ovo nekoliko godina srpski pisci ime s r p s k o počeli protezati i na Hrvate, i to isprva samo na štokavce, a kasnije na čakavce, hrvatske kekavce, pače i na sve ostale Slavene«.[51] Iznijevši tako historijat hrvatsko-srpskih odnosa u vrijeme ilirizma, i ustanovivši, da su se svi hrvatski pokušaji razbili na odbijanju Srba, citira Šulek nama poznate pasuse iz »Kovčežića«, prema kojemu su svi Hrvati štokavci-Srbi. »Zaludu ćeš tražiti razloge, iz kojih bi se to izvoditi moglo, da se je veliki negdašnji hrvatski narod u šaku čakavaca u Primorju živućih skvrčio; on (naime Karadžić o. p.) samo kaže na str. 7. »j a b i h r e k a o«, a na str. 17. »j a m i s l i m«, da su samo čakavci Hrvati«.[52] Polemizirajući s Vukom, Šulek na temelju historije i lingvistike nastoji dokazati, da je Hrvate i Srbe nemoguće razgraničiti, a ta nemogućnost njemu je dokaz, »da su Hrvati i Srbi jedan narod, jednoga roda«.

[51] Bogoslav Šulek: »Srbi i Hrvati«, »Neven«, 1856., teč. V., br. 8., str. 233.

Šulek nam je s ovih nekoliko rečenica, što sam ih naveo, dao zaista istinitu sliku one nejasne hrvatske težnje, da oko sebe okupe sve južne Slavene, pa makar se za volju toga ideala morali odreći i same svoje nacionalne posebnosti. Zaista je ta generacija — baš onako, kako prikazuje Bogoslav Šulek — upravo tražila nekakvo strano nacionalno ime, koje bi svome hrvatskom narodu nametnula. Iz loših iskustava, koja su pritom imali Hrvati u vrijeme ovoga sukoba sa Srbima, nije jedan dio hrvatske inteligencije povukao nikakve konsekvencije. Zatvorenih očiju pred činjenicama, koje su već i stranci zapažali, taj je sloj hrvatske inteligencije i dalje bludio, hoteći pošto poto nacionalno sjedinjenje sa Srbima, pa makar i pod srpskim imenom. Svako su oni ime bili spremni prihvatiti za postignuće toga cilja. Nije dakle čudo, da je Starčević, promatrajući kroz dugo vremena rad tih ljudi, došao na misao, da oni pripadaju nekoj stranoj, nomadskoj »pasmini«, koja nema ništa zajedničko s cijelim narodom, pa ih nazvao »Slavosrbima«.

[52] Bogoslav Šulek: o. c., str. 235.

Međutim — usprkos takvog držanja jednog dijela tadanje hrvatske inteligencije — Starčevićeva je teza, koju je prvi put iznio u toj polemici, primljena u širokim narodnim slojevima s odobravanjem. Već na prvoj glavnoj skupštini Matice Ilirske bit će on izabran književnim odbornikom te najvažnije narodne kulturne ustanove. Njegovim nastojanjem ući će u ugovor, koji kani Matica sklopiti s novim urednikom »Nevena«, i ove dvije točke: 1. »da se u listu ima svugdje i svagdje, gdje se o imenu našega naroda i jezika govori, upotrijebiti ime hrvatsko«, i 2. »da se ima služiti pravopisom, koji je i za škole propisan, te da se ima točno držati dana za izdavanje«.[53] Kao odbornik Matičin pokazao je Starčević neobičnu aktivnost, te neko vrijeme vodi besplatno i tajničke poslove i uređuje »Neven«. Iz odbora je istupio polovicom god. 1854. Razlog njegovu istupu bit će u tome, što su odborovi recenzenti (Demeter, Veber i Mažuranić) kroz tri mjeseca zatezali s predajom recenzije njegova prijevoda Anakreontovih »Začinaka«, koje su dobili na čitanje. Starčević, povrijeđen, traži na jednoj odborskoj sjednici, da mu se rukopis odmah povrati, »jer bi drugačije primoran bio učiniti korak, koji bi njemu nepovoljan, a odboru neugodan bio«[54], i poslije toga više ne dolazi na sjednice.

Možemo dakle reći, da je konačni rezultat čitave one novinske polemike iz god. 1852. bio, da je

[53] Matice Ilirske Zapisnik sjednicah literarnih, knj. III., god. 1853., fol. 56.

[54] Zapisnik sjednicah Matičinih, knj. II. god. 1854., fol. 152.

hrvatsko ime već u doba apsolutizma potpuno zauzelo mjesto koje mu pripada, iako su neki hrvatski intelektualci i dalje propovijedali mišljenje, da se samo s pomoću integralnog jugoslavenstva, koje bi kao kulturno i politički jači faktor izvršili Hrvati, može hrvatski narod obraniti od madžarsko-njemačke opasnosti. Tako je baš u vrijeme Bachova apsolutizma hrvatski narod stajao na prekretnici dviju epoha: ilirske i hrvatske; ilirstvo je umiralo, a hrvatstvo se je rađalo. Tim je u narodnom razvitku bilo sve pripremljeno za onaj bujni politički život poslije šezdesetih godina. Samog Starčevića ova je polemika sa Srbima dovela do mržnje prema slavenstvu uopće, premda je — kako se razabire iz njegovih prvih članaka — bio i prije prema njemu hladan. I dok je čak i njegov politički drug Eugen Kvaternik u to teško doba pritiska germanizacije tražio u Rusiji onu snagu, koja će Hrvatima omogućiti oslobođenje, Starčević se baš tada od nje odvraća za cijeli svoj život unaprijed. Poslije krimskog rata simpatije se zapadnoevropskih liberalaca naglo odvraćaju od Rusije i priklanjaju Turskoj. Gotovo cijela zapadnoevropska štampa gleda u slabljenju Rusije — slabljenje najveće zapreke svakom slobodnom razvitku i svakoj prosvjeti. I Starčević je očito stajao pod utjecajem takvog mišljenja zapadnoevropskih intelektualaca. Ono mu je vrlo dobro došlo, kad je trebalo prezir prema slavenstvu proširiti mržnjom na srpstvo. Kao izraziti narodni čovjek, samonikao i svjež, Starčević se ograđuje nacionalnim solipsizmom prema svim onim stranama, s kojih misli da prijeti opasnost hrvatskom narodu. Uz Srbe čine

mu se Nijemci još opasnijima, pa zato u kasnijem svom publicističkom radu s jednakom žestinom udara i na taj veliki narod. U tome ograđivanju mržnjom protiv svih opasnih susjeda ima dosta sličnosti između njega i Srba. I njega vodi primarni nacionalizam u svim odlučnijim časovima, kad treba samo po osjećaju odrediti stajalište prema događajima i ljudima oko sebe.

Već u vrijeme Bachova apsolutizma izgradio je Starčević temeljne misli svoga kasnijeg političkog programa. Od njih se on bitno nikada ne udaljuje, te ih kasnije samo proširuje novim dokazima.

VII.

Pad Bachova apsolutizma. Velike promjene u Hrvatskoj god. 1860. i 1861. Nova taktika Srba u odnosu prema Hrvatima do hrvatsko-ugarske nagodbe god. 1868.

Poslije nesretnoga rata sa Sardinijom i Francuskom, u kojemu je Austrija iza poraza kod Magente (4. lipnja 1859.) i Solferina (24. lipnja 1859.) izgubila Lombardiju, pa žestoke financijalne krize, kao posljedice rata i lošega državnog gospodarstva, pokazala se je potreba promjene političkog kurza u Austriji. Apsolutizam je izvršio zamašit posao, stvorivši od feudalne austrijske monarhije, kakva je bila prije god. 1848., modernu državu s jedinstvenim zakonodavstvom i upravom, ali ipak preko zapreka, koje mu je stavljala nacionalna i jezična nejedinstvenost u državi, nije mogao prijeći, premda mu je baš to bio glavni zadatak. Zato je car Franjo Josip I. odmah poslije rata upravio na svoje narode proglas, u kojemu se izrazuje hvala vojsci radi njezine vjernosti i obećava »suvremeno poboljšanje u zakonodavstvu i upravi«, ali do ozbiljnije promjene dolazi tek sazivom t. zv. carevinskog vijeća (koje je zasjedalo od 31. svibnja do 28. rujna 1860.) i objavom listopadske di-

plome (od 20. listopada 1860.), kojom je stanje apsolutizma konačno dokinuto.

Tim se je aktom nakon desetgodišnjeg mrtvila opet povratio politički život, pa i u Hrvatskoj nastaju mnoge promjene. Omraženi ban Coronini odlazi, a na njegovo je mjesto postavljen podmaršal barun Josip Šokčević, Hrvat iz Vinkovaca. Novog je bana cijela Hrvatska dočekala s velikim veseljem, vjerujući, da je njegov nastup predznak boljih vremena. Iza toga se s kinematografskom brzinom događaju velike promjene: germanizatorskih činovnika (»Bachovih husara«) gotovo preko noći nestaje, a na njihove položaje dolaze domaći sinovi; dvojezični njemačko-hrvatski natpisi su skinuti; mjesto njemačke kazališne družine dolaze u zagrebačko kazalište hrvatski glumci, a narodna surka i kapa silovito zamjenjuju frak i cilinder... Bachova je apsolutizma nestalo, kao da ga nikad nije ni bilo, a hrvatski je narod izišao iz njega još jači, još odlučniji...

Ali, iako je sve to predstavljalo zaista veliku promjenu unutarnjih prilika, ipak su Hrvati morali naskoro osjetiti, da su kao narod polagali prevelike nade u kraljeva obećanja. Poslije raspusta carevinskog vijeća naglo se je ojačao položaj Madžara u Monarhiji. Jedinstven nastup madžarske narodne aristokracije, pa njezine veze u dvoru, načiniše — kako se je naskoro pokazalo — za Madžare mnogo više, nego li za Hrvate svi govori, deputacije i predstavke. Prvi znak popuštanja dvora Madžarima bilo je objavljenje t. zv. veljačkog patenta, kojemu je doduše osnovna tendencija centralizam, ali je ipak uz Nijemce i

Madžarima garantirao prevlast nad ostalim narodima Monarhije. Hrvatima je umjesto konkretnog odgovora na njihove želje donio taj patent novo obećanje, kojim se odluka o pitanju Dalmacije i Vojne Krajine odgađa na neizvjesno vrijeme. Međutim su s prvim uspjesima rasli iz dana u dan i zahtjevi Madžara, kojima je dvor, sve iz straha pred njihovom odlučnošću, malo po malo udovoljavao. Tako je najprije dokinuta Vojvodina Srpska (27. prosinca 1860.) i sjedinjena opet (osim ona dva hrvatska kotara, iločkog i rumskog, koji su vraćeni banskoj Hrvatskoj) s Ugarskom, a onda i Međimurje oduzeto Hrvatima i dano Madžarima. Ipak te odluke dvora ne pokazuju sve do nagodbe nikakvu stalnost, dapače se katkad čini, da će se sve to najedamput promijeniti, i da će se Austrija konačno smiriti u federalizmu ili trijalizmu, a u jednom i drugom slučaju bi Hrvati imali odlučnu poziciju.

Ta nesigurnost unutarnje austrijske politike, a napose ukidanje Vojvodine Srpske sililo je predstavnike austrijskih Srba na promjenu taktike prema Hrvatima. One agresivnosti i otvorenosti, kojom se je — kako smo vidjeli — odlikovala mlada velikosrpska ideologija u doba ilirizma i Bachova apsolutizma, nestaje, a mjesto nje se opaža neprikrivena potištenost i bojazan pred budućnošću. Sada je bila posve drugojačija situacija, nego onda, kada su Srbi imali svoju Vojvodinu Srpsku. Uz posebnu državu, kneževinu Srbiju, mogla je lagano takva autonomna pokrajina postati u okviru Monarhije pravo žarište i središte za sve krajeve, u kojima ima Srba. Velikosrpska akcija

mogla je dakle onda biti otvorena i agresivna Ali je sada, kada je jednim potezom pera izbrisana Vojvodina Srpska, trebalo udariti posve drugim putem. Napose je prema Hrvatima u banskoj Hrvatskoj trebalo promijeniti dosadanje držanje. Glavni cilj: stvaranje velike Srbije trebalo je odložiti na bolja vremena i službenoj politici u okviru Hrvatske dati naoko što neviniju formu. Tako će od pada Bachova apsolutizma do ugarsko-hrvatske nagodbe, god. 1868., biti najbliži cilj srpske politike u Hrvatskoj: borba za priznanje posebne srpske narodnosti za prosvjetnu i vjersku autonomiju Srba u banskoj Hrvatskoj, a protiv hrvatskoga jugoslavenstva. Te je zahtjeve politički najbolje formulirao dr. Svetozar Miletić, podijelivši ih u šest točaka. Po njegovu mišljenju trebao je hrvatski sabor uzakoniti, 1. »da je srpski narod u trojednoj kraljevini isto tako politički ravnopravan, kano i drugi narod u istoj državi«; 2. »da prema tome ova narodna ravnopravnost dobije važnost u zakonodavstvu i upravi trojedne kraljevine«; 3. »da u županijama, srezovima i općinama, u kojima su Srbi u većini jezik i pismo ćirilsko dođe u javnu porabu«; 4. da »pri vlastima Srbi sa razmjernosti broja svoga zastupljeni budu«; 5. da »državna vlast nadzor svoj na školske i crkvene stvari posredstvom Srbalja izvršuje« i 6. da »Srbi imadu pravo na razmjernu zemaljsku pomoć za sva zavedenja, za koja i Hrvati«.[55]

[55] Komentirajući te zahtjeve Srba, kaže o njima Franjo Rački među ostalim i ovo: »Iz ove izjave... vidi se,

Za to razdoblje službene srpske politike u Hrvatskoj od temeljne je važnosti predstavka, koju je povodom Kukuljevićeva govora o Vojnoj Krajini poslao hrvatskom saboru god. 1861. srpski patrijarh Rajačić. Kukuljević je naime održao u hrvatskom saboru odulji govor, u kojemu je predložio, da hrvatski sabor izašalje svečanu deputaciju kralju u Beč, i da mu preda »krepku« predstavku radi razvojačenja Vojne Krajine i sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom. Pritom je istaknuo velike zasluge graničara za prijestolje i nevolje, s kojima se stanovnici tih krajeva moraju boriti. Govoreći o stanovnicima Vojne Krajine Kukuljević stalno upotrebljava izraze »naš narod«, »naša vojnička Krajina«, »naša domovina« itd., ali je ipak iz cijeloga govora jasno, da on pod tim neutralnim izrazom misli baš hrvatski narod hrvatsku Vojnu Krajinu, hrvatsku domovinu itd.[56]

Kukuljević je u to doba u pitanju Srba vrlo bliz Anti Starčeviću. Još god. 1856., kritizirajući Sladovićevu knjigu »Povijest biskupiah senjske i modruške i krbavske«, prigovara Kukuljević piscu, da »nesjedinjene naše Hrvate Srbima zove, dočim znamo, da je veća strana njih došla iz Bosne (ponajviše turske Hrvatske) i dočim nam historija

da je njima svaki našinac istočne crkve pravim Srbinom, da oni dakle, slijedeći u tome bizantinske državnike, narodnost i vjeru istovjetuju.. (Franjo Rački: »Srbski zahtjevi u trojednoj kraljevini«, »Pozor« od 23. ožujka 1866., br. 106.).

[56] Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, god. 1861., str. 65.-68.

svjedoči, da je prije novih doseljenika tako u hrvatskoj kraljevini kao i u Dalmaciji bilo Hrvata grčkog ili nesjedinjenog zakona«. Kao najpoznatiji historik svoga doba on je dapače predstavnik mišljenja, da su pravoslavci u Hrvatskoj potomci onih starih Hrvata, koji su još u doba kneza Zdeslava prihvatili istočni obred. Razumljivo je dakle, da je patrijarh Rajačić usprkos neutralnom izrazu »naš narod« — baš onako kao »Serbski Dnevnik«, kad je pred desetak godina Matica Ilirska odlučila dati prevođenje Schödlerova djela Anti Kuzmaniću — jednostavno uzeo, kao da je Kukuljević rekao, »da je vojničke Krajine u Hrvatskoj žiteljstvo čisto hrvatsko«, i na temelju toga poslao hrvatskom saboru predstavku, u kojoj, potaknut takvom navodnom Kukuljevićevom izjavom, daje svojoj »tugi riječi« i ograđuje se kao predstavnik Srba »prema neprijaznoj onoj težnji, koja viri iz svakoga tvrđenja velevažnog i mnogopoštovanog člana sabora i istoriopisca jugoslavenskog«. U Kukuljevićevim riječima vidi Rajačić, da »gdjekoji« zastupnici »pored volje visokog sabora, da se svakom svoje da, i pored opšteg iskustva našega vremena, koje nas je dovoljno uvjerilo, da hegemonične težnje pojedinih plemena i naroda nemaju nikakvog blagoslova ni trajanja«, ipak »osobitim pravcem udaraju osobitoj svojoj cjelji«. Pod onim »osobitim pravcem«, kojim udaraju neki hrvatski zastupnici, Rajačić razumijeva — hrvatsko jugoslavenstvo, a u »osobitoj cjelji« vidi težnju za pohrvaćivanjem Srba, jer je njegovoj predstavci i svrha, da se obori na jugoslavenstvo, i da dokaže, kako su Hrvati i Srbi dva različita naroda. »Srblji

imadu« — kaže Rajačić — »svoju, a Hrvati svoju osobitu istoriju; Srblji imaju svoju, istočnu, a Hrvati svoju, zapadnu crkvu: Srblji graničari imaju svoj, a Hrvati, na pr. iz Zagorja, ispod Okića, od Samobora, iz Draganića, Turova Polja itd. svoj jezik; Srblji imaju svoju slavensku, a Hrvati svoju latinsku pismenicu. Ako dakle Srblji i Hrvati i jesu najbliža braća, ipak nisu oni jedan i isti narod, i ne može se reći, da je žiteljstvo Krajine hrvatske čisto hrvatsko. Žiteljstvo Krajine hrvatske bilo je u početku čisto ovejano srpsko; i tek od onoga vremena, kako je granica na polkove razdijeljena, ušlo je u nju nešto od hrvatskog naroda«.[57] Ovu svoju tvrdnju, da su u Vojnu Krajinu Hrvati došli kasnije, poslije doseljenja Srba, nastoji Rajačić dokazati s pomoću dokumenata o seobi Srba i privilegija, koje su tokom vremena dobivali, a onda iz toga stvara ovaj zaključak: »Ja ne znam, bi li bilo nužde još dalje razlagati, da narodna imena »Srpski« i »Hrvatski« nisu identična, i da žiteljstvo Krajine hrvatske nije čisto hrvatsko, nego baš srpsko sa vrlo malim, i mnogo kašnje postavšim izjatijem«.

»Srpskome narodu« — kaže dalje patrijarh Rajačić — »već se i time čini velika nepravda, što se Srem i varadinska regimenta protivu svakoga prava i istorije oglašuju navalice za sastavne dijelove od Hrvatske i Slavonije; ali ova je nepravda sujetna; isto tako i ovaka težnja hrvatiziranja bila bi za Srblje istina vrlo nemila, ali opet sujetna

[57] »Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«, god. 1861., str. 161.

sasvim, jer Srblji imena svoga, koje ima svoju istoriju u svijetu i u slavenstvu, ni za čije ime promijeniti ne će, ni za ljubav ilirstva, ni jugoslavenstva, ni hrvatstva, baš da bi im se i silom nametnuti hotjelo; isto tako, kao što ni svoga narodnog karaktera, svojih narodnih običaja, svojih istoričnih spomena i svoje porjeklene svijesti nisu ostavili, makar su gdjekoji od njih na silu iz njedra pravoslavne crkve, u koju idu svi ostali Srblji, iščupani i pounijaćeni«. Zaključujući svoj elaborat Rajačić ponovno »u ime cijelog srpskog naroda i u korist opštega otečestva jednoga i drugog naroda« protestira već unaprijed, »ako bi se srpsko žiteljstvo hrvatske Krajine za hrvatski narod zbilja saborno oglasiti i kao takvo možda traktirati namjeravalo«. »U takvom će slučaju« — otvoreno prijeti Rajačić — »srpski narod, koji stoji u najčvršćoj svezi jedne vjere, jednoga jezika, jedne narodnosti i običaja, jedne istorije i jedne pismenice prinuđen se naći povući drugu ogradu takovu od svačijeg nasrtanja i svačije narodno-političke hegemonije, koje ograde ne će zacijelo biti kadar probiti niti srušiti nikakav napor ni obmana.«[58]

Odgovarajući na ovu Rajačićevu predstavku Kukuljević doduše ističe, da nije u onome svom govoru upotrijebio izraz hrvatski, nego samo

[58] Ibidem, str. 163.

naš narod, ali odmah na patrijarhovu tvrdnju, da u Hrvatskoj uz Hrvate žive i Srbi, odgovara odlučno: »Ja moram iskreno kazati da za taj tobožnji faktum do danas znao nisam«... »Srbljima u hrvatskoj kraljevini kao političkom narodu nema uspomene, ni pismena traga, niti u zakonu ijednom, niti u historiji kritičnoj; ako je pako koja srpska porodica ovdje se i naselila, to je naravski, da se je kroz nekoliko vjekova mogla i morala pohrvatiti, kao što bi i svaka hrvatska porodica u Srbiji morala se posrbiti, jer jezika i naroda nema preinačiti, nego samo ime poprimiti nove svoje domovine, od koje sva sreća i blagostanje svakoga zavisi«. U »Saborskom Dnevniku«, prema kojemu ovo citirasmo, stoji, da je na te riječi sabor kliknuo govorniku: »Živio!«[59] Sabor mu odobrava i onda, kada je na koncu toga govora iznio sumnju, da svi ti sukobi između Hrvata i Srba potječu »od crkvenjakah«, i oštro se oborio na nastojanje srpskog klera, da se domogne političke vlasti, »jerbo mi živimo u XIX. vijeku, prosvjećenom, a ne u srednjem, tamnom«. Hoteći valjda i sam prekinuti dalju debatu o tome pitanju i poreći svako političko značenje patrijarhovoj enuncijaciji, Kukuljević završava svoj govor s prijedlogom, da se Rajačićev spis preda odboru za jug. akademiju, koji neka »pismo našega cijenjenog i visokopoštovanog zemljaka prije svega u znanstveni pretres uzme«.[60]

Rajačićeva predstavka i ovakav Kukuljevićev

[59] Ibidem, str. 164.
[60] Ibidem, str. 165.

odgovor bili su povod burnoj prepirci. Sabor se je podijelio u dva tabora: na Hrvate, koji uglavnom pristaju uz Kukuljevića, i na Srbe, koji brane Rajačića. U taj čas je — kako je pokazao baš taj incident — među Hrvatima prevladavalo mišljenje, da se Srbima ne smije popuštati. Čini se već, kao da će Hrvati, izazvani onom polemikom u vrijeme Bachova apsolutizma, ići u budućnosti svojim putem, te spremno zanijekati Srbe, kad im se to samo učini politički potrebnim. Videći to, a ne mogući se osloniti ni na koga drugog, nastoje predstavnici Srba na saboru god. 1861. da što opreznije postupaju: u državopravnim pitanjima odlučno podupiru Hrvate u njihovim nastojanjima, a tek od vremena do vremena, izabirajući oprezno pogodan momenat, znaju izazvati pitanje hrvatsko-srpskih odnosa. Kod toga budno paze, da ne otkriju sve svoje karte, i da time ne otjeraju baš sve Hrvate u jedan tabor protiv sebe. Zato gornjokarlovački vladika Jovanović, odgovarajući Kukuljeviću, i daje izjavu formalno punu susretljivosti, a u stvari jednako odlučnu, kao i Rajačić. On je, veli, očekivao, da će Kukuljević na temelju izraza n a š n a r o d, koji je zaista u onome govoru upotrijebio, izvesti, kako je pod tim mislio s r p s k i narod, ali nije »bio sretan čuti takvo objašnjenje«. Po njegovu mišljenju »ne vodi k nužnom sporazumljenju i sreći oba ova naroda« okolnost, »što se taj izraz, da u Hrvatskoj ima srpskog naroda, izbjegava«. Prema takvom protivniku, kao što je Kukuljević, Jovanović se očito ne osjeća dosta spremnim, pa se ne upušta poput Rajačića u historijska dokazivanja svoje teze, nego se oslanja

samo »na privilegija naroda srpskog u ovim krajevima i na svijest samoga ovdašnjeg naroda« ... »A najposlije ta je sviju Slavjana istočne crkve u austrijskoj carevini svijest i ubjeđenje, da su oni Srbi«. Kad je tu misao izrekao, onda najedamput dopušta, da se oni »koji žive u Hrvatskoj, po svojoj zemlji i mogu zvati Hrvaćani«, premda su »plemenom Srblji«.[61] Ovaj izraz »Hrvaćani«, kao zajednički naziv za sve stanovnike trojedne kraljevine, kojim se Srbi priznaju političkim narodom hrvatskim, dokaz je samo taktičke okretnosti njegova autora. Tim su se naime mogli uspješno umiriti svi oni Hrvati, koji su samo od straha pred velikosrpskom prepotencijom, kakvom se je odlikovalo Karadžićevo vrijeme, a u času, kad se je radilo o preuređenju Austrije, odbijali zahtjeve Srba u Hrvatskoj.

Srbi su u taj čas uviđali, da u ovakvoj situaciji treba odgoditi siguran i dalekosežan sukob, koji bi se mogao iz takve rasprave izleći. Njihovi široki narodni redovi ne bi — čini se — bili dorasli pritisku s hrvatske strane. Već sama činjenica, da jedan srpski vladika iznosi takav prijedlog, dokaz je, da ni on nije bio siguran za svoje vjernike. U duši su valjda i ti nosioci srpske misli postavljali pitanje: tko su zapravo ti pravoslavci u Hrvatskoj — Srbi ili Hrvati? Da to razumijemo, moramo se prenijeti duhom u ono doba, kada još, bar u Hrvatskoj, nije bila onako izdiferensirana razlika između hrvatskog i srpskog naroda, kao što je danas. Onda je još bilo pojava, na temelju kojih

[61] Ibidem.

je na pr. Karadžić mogao tvrditi, da su, uz pravoslavne, čak i svi štokavci Srbi, a još s većim opravdanjem mogao je i Starčević postaviti svoju tezu, da Srba uopće nema. Ta su dva nacionalizma bila tek u formiranju, pa se je čas jedan, čas drugi — već prema tome, koliko se je osjećao jakim — zalijetao i na tuđe područje, nastojeći da ga osvoji za svoj narod. Godine 1861. hrvatski je nacionalizam, zahvaljujući najviše Starčeviću, već mnogo snažniji, izgrađeniji, s puno nada u budućnost, te Srbi kao realni političari moraju voditi računa o njemu. U tome — čini mi se — i leži glavni motiv onoj Jovanovićevoj formuli, po kojoj se svi stanovnici trojedne kraljevine, pa i Srbi, priznavaju političkim narodom hrvatskim, odnosno »Hrvaćanima«.

Nije dakle čudo, da se je čak i Vuk Stefanović Karadžić pokazao spremnim prihvatiti taj izraz kao najzgodnije rješenje hrvatsko-srpskog pitanja. »Ne bi li« — kaže on u već spomenutoj brošuri — »pravije bilo, da se u našem jeziku ljudi, koji sastavljaju hrvatsku kraljevinu, ne zovu Hrvati, nego Hrvaćani, kao u Švajcarskoj što se zovu Švajceri i Nijemci i Francuzi i Talijani«.[62] Ali on je tu misao, pozivajući se na Jovanovića, nabacio tek onako mimogredce ne dajući joj kakvu veću važnost, i zato je mnogo značajnije, da je na istom saboru prihvatio Jovanovićevu tezu i tadanji politički vođa austrijskih Srba Mihajlo Polit, koji kaže, da treba razlikovati političku od genetičke

[62] V.(uk) S.(tefanović) K.(aradžić): Srbi i Hrvati, str. 6.

narodnosti: politički su svi stanovnici trojedne kraljevine pripadnici hrvatske narodnosti, a genetički se oni dijele na hrvatski narod i srpski narod.[63]

Međutim u onaj čas hrvatski sabor usprkos svega toga ne pokazuje baš naročitu susretljivost i spremnost da prihvati Jovanovićev prijedlog, po kojemu se je kao odgovor patrijarhu Rajačiću imalo priznati, »da u kraljevini Hrvatskoj pored hrvatskog naroda doista i srpskog naroda ima«, i zato u zadnji čas, videći, »gdi se tolika razdraženost duhova pojavljuje«, pakračkí vladika Kragujević spašava situaciju s prijedlogom, da se odluka odgodi i preda na rješavanje posebnom odboru ad hoc, »koji bi se predbježno u ovome delikantnom predmetu mirnim duhom o tom posavjetovao«. To je za Srbe bio taj čas jedini i najbolji izlaz, jer im je u ličnom kontaktu sa svakim pojedinim Hrvatom — to su vrlo dobro znali — uspjeh bio osiguran. I tako je »nakon prepiranja« stvoren formalno kompromisan zaključak, kojim se ovaj predmet ipak predaje odboru za jug. akademiju, ali se taj odbor ad hoc proširuje šestoricom Srba i jednim Hrvatom (Mirkom Bogovićem).[64] Dalje stvar ide brzo i nesloge više nema.

Već sutradan održana je t a j n a sjednica toga odbora i donesen zaključak, koji je onda na saboru obrazložio kratkim govorom srpski zastupnik Jovan Živković. U tome popratnom govoru ističe Živković želju, »da jednim lijepim činom« učini

[63] Dnevnik sabora, god. 1861., str. 929.
[64] Ibidem, str. 166.

uvod u odborov prijedlog, pa kaže, kako je čitav sabor »glas sv. patrijarha u nevrijeme posjetio«, a njega samoga čak »neugodno dirnuo«, ali ipak misli, »da će potrebno biti pokazati ostaloj braći našoj, da smo kadri odstraniti svaku sumnju, koja bi priječila, da učvrstimo ova dva plemena Srbe i Hrvate«. Po njegovu mišljenju »ovim smirenim, a ne razdražiteljnim duhom diše glas sv. patrijarha zajedno sa otečeskom opomenom, da se ne bi drugim kakovim za oba plemena putem pošlo«. Stoga iznosi pred sabor odborov prijedlog, u kojemu se poručuje patrijarhu Rajačiću, da je Kukuljević pod onim izrazom »naš narod« mislio »srpsko pleme isto kao hrvatsko«, te da zato isti protest prestaje biti predmetom svakoga daljeg saborskog pretresanja, a sabor izjavljuje, da »nije nijednom prilikom nijekao, d a p a č e p r i p o z n a j e, da u trojednoj kraljevini ima i naroda srpskog«.[65]

To je prvi put, da hrvatski sabor priznaje Srbe u Hrvatskoj, a ujedno je to i početak stalnog popuštanja Hrvata prema Srbima. Iza dalekosežnih državopravnih zaključaka, kojima je hrvatski sabor odbio svako sudjelovanje u bečkom carevinskom vijeću, predstavnici Hrvata predviđaju buru, kojom će tu njihovu odluku dočekati službeni bečki krugovi, pa zato i izbjegavaju sukobe sa Srbima. Time nestaje one kratkotrajne odlučnosti, koju su Hrvati — kako smo vidjeli — pokazivali prema Srbima na početku saborskog zasjedanja god. 1861., a sve jače izbija na površinu njihovo nesigurno taktiziranje, nemoćno popuštanje i na-

[65] Ibidem, str. 170.

stojanje pojedinaca, da u Srbima steknu lične ili stranačke saveznike. Taj duh popuštanja prema Srbima kulminira u raspravi o nazivu jezika, karakterističnoj i radi potpune pometenosti pojmova, koja je vladala u izjavama velikog dijela najpoznatijih hrvatskih zastupnika te godine. Svojim prijedlogom o narodnom jeziku, kojim se je hrvatski jezik imao proglasiti službenim, stavio je Ivan Kukuljević na muku i sebe i čitav sabor (osim dakako Srba), jer je trebalo onaj »naš« i »narodni« jezik nekako okrstiti. Kukuljević ispravlja sam sebe, pa mjesto naziva »hrvatsko-slavonski«, kako je stajalo u njegovu pismenom prijedlogu, traži u popratnom govoru, da se učini ispravak i da se to »geografičko« ime zamijeni nazivom »hrvatsko-srpski jezik«, »jer se ne da tajiti, da je taj jezik, kojim mi govorimo i pišemo, upravo tako svojina Hrvata kao i Srbalja«.[66] Isti je taj Kukuljević tek dva mjeseca prije toga odlučno negirao Srbe u Hrvatskoj!

Nije dakle čudo, da poslije takvog Kukuljevićeva prijedloga Mojsije Baltić ide još i dalje, pa traži, da bude slobodno služiti se ćirilicom ili latinicom. Na to ustade Ivan Vardian, i reče, da bi bilo dobro, »kad se je već uzeo obzir na braću Srbe, da se ne zaborave ni Slavonci«. »Ako se dakle« — kaže on — »jezik zove hrvatsko-slavonsko-srpskim, ne će nikome škoditi«. Na taj je prijedlog Ivan Vončina opravdano odgovorio — ironijom, jer je ona u tome slučaju bila zaista

[66] Ibidem, str. 617.

umjesna. »Kad se je već« — kaže Vončina — »stalo raditi o tome, da lijepi naš jezik imade naslov što veći i ogromniji, bit će i meni prosto, k umnoženju toga naslova nešto doprinijeti, stoga predlažem, da se naš jezik zove: hrvatsko-slavonsko-dalmatinsko-primorski, pak da taj naslov bude što dostojanstveniji i savršeniji, dodajmo mu još »bunjevački«.« Mjesto takvih naslova predlaže Vončina ime »jugoslavenski jezik«. Situaciju je izvrsno prikazao Adolf Veber ovom rečenicom: »Mi sada ne ćemo napustiti ime hrvatsko, a Slavonci ne će da se kaže hrvatski jezik; Hrvati ne bi rado, da se slavonski naziva; Srbima se također ovi izrazi ne dopadaju; sve je smiješno«. Robert Zlatarić kaže o tome: »Moram iskreno ispovjediti, da je to jako teško, da nemamo izraza za naš narodni jezik«.[67] Samo Srbi znaju, što hoće, a što ne će. Oni hoće, da se jezik nazove ili srpskim ili srpsko-hrvatskim, ali jugoslavenskim nikako. »Ja mislim« — kaže na pr. Gervazije Petrović — »da se naš jezik ne bi jugoslavenskim nazvao, nego ispitajmo jezik naš, pa ga po onome narječju, kojega najviše nađemo, nazovimo. Ako nađemo najviše srpskoga, nazovimo ga srpskim, ako najviše hrvatskog, nazovimo ga hrvatskim«. Kod toga je sigurno mislio: službeno narječje je štokavsko, a svi štokavci su Srbi, pa ovakvo ispitivanje može ispasti samo u njihovu korist. Ipak i sam valjda vidi, da je to nemoguće provesti, pa na koncu izjavljuje, da se slaže s prijedlogom, po kojemu se jezik ima nazvati srpsko-hrvatski, i da odbija

[67] Ibidem, str. 618.

naziv jugoslavenski, »jer će ljudi pitati, kakav je to narod?«[68] Još otvorenije ustaje protiv naziva jugoslavenski jezik Jovan Obradović: »Ne možemo se« — kaže on — »mistificirati: mi imamo u trojednoj kraljevini dva naroda, naime narod hrvatski i narod srpski, zato naš jezik ne možemo generalno nazvati jugoslavenskim«. Hrvat Avelin Čepulić unosi u ovu debatu još veću pometenost. On odbija sve dotad predložene nazive: »ne hrvatsko-srpski, jer se ne slaže s državo-pravnim načelom trojedne kraljevine... ne hrvatski, pošto ovaj zakon vrijedi i za Slavoniju, gdje stanuju u državopravnom smislu Slavonci... ne jugoslavenski, jer taj naziv nije diplomatičan... ako izostavimo Srbe, eto vike iz Srijema«, i zato predlaže kao »srednji put« naziv: »narodni u trojednoj kraljevini jezik«.[69] Debatu završava Slavoljub Vrbančić. »Činili mi« — kaže on — »u tome štogod mu drago, nazvali mi jezik ilirski ili jugoslavenski, Srbi će vikati na ovo novo ime, i reći će da to smjera, da se ime srpsko utamani«, i zato predlaže naziv: »jezik hrvatski ili srpski«.[70]

Kad je konačno iza ove jalove i žalosne debate došlo do glasovanja, većina je bila za to, da se jezik nazove jugoslavenski, i taj bi naziv ostao u Hrvatskoj trajno službenim, da ga nije, kad je došao na odobrenje dvorskoj kancelariji, tadanji

[68] Ibidem, str. 619.

[69] Ibidem.

[70] Ibidem, str. 620.

kancelar Mažuranić jednostavno zamijenio nazivom hrvatski jezik.[71]

Tako je najznačajnijim uspjehom srpske politike na saboru god. 1861. — i poslije čitava niza sličnih rasprava — ostalo priznanje sabora, da u Hrvatskoj »ima i naroda srpskog«. Time je hrvatski sabor interno priznao srpsku manjinu u Hrvatskoj, ali ju tada još nije kao poseban narod državopravno izjednačio, a to je glavni cilj, koji službeni srpski predstavnici nastoje postići za ono vrijeme, dok budu pripadali Austriji, odnosno Hrvatskoj. Ipak im je ono priznanje sabora god. 1861. dobro došlo kao baza za dalja nastojanja.

U idućem saborskom zasjedanju, god. 1865.-1867. Srbi ustrajno izrabljuju svaku priliku, da potaknu rješenje svoga pitanja. Tako u debati o adresi kralju traže, da se već u prvu rečenicu toga državopravnog spisa mjesto predloženoga izraza »najvrućih i najpravednijih želja našega naroda« stavi »hrvatsko-srpskog naroda« (prijedlog dra Jovana Subotića).[72] To je za Hrvate značilo rušenje i same osnovice njihova državnog prava, a za tim Srbi in ultima alinea i idu, za sada još prikriveno, a kasnije će, naročito u doba Khuena i srpsko-hrvatske koalicije otvoreno nastojati, da tu najveću zapreku svojim težnjama pošto poto sruše i omalovaže. Na tome putu ne smetaju ih časoviti neuspjesi, jer im je iskustvo kazivalo, da

[71] Martin Polić: Parlamentarna povjest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Dio prvi: od god. 1860. do 1867., Zagreb 1899., str. 116.

[72] Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1865./7., str. 163.

se spretnim taktiziranjem među hrvatskim strankama i ličnostima, koje se među sobom upravo mrze, može polaganim, ali ustrajnim radom sve postići. Tako je bilo i s ovim prijedlogom, da se u adresi izmijeni neutralni izraz »naš narod« sa »hrvatsko-srpski narod«. Njega je u prvi čas većina hrvatskih zastupnika energično odbila. Neki dapače vide u tom prijedlogu pravu provokaciju. »Ne mogu pojmiti«, — kaže na pr. Antun Jakić — »od kuda tolika provokacija i udaranje na našu doista veliku strpljivost«. A barun Kušlan otvoreno dobacuje Srbima: »Ovu državu našu, koja se naprama vladaocu, naprama ostalom diplomatičkom svijetu nazivlje isključivo hrvatskom, niti se drugačije nazvati može, m i n i k a k o v o j s l o z i z a l j u b a v s n i k i m n a s v i j e t u d i j e l i t i n e m o ž e m o.[73] Zato neka toga braća Srblji od nas i ne ištu, jer time ištu našu smrt, pošto sumnje nema, da braća Srblji, koji, ostajući vjerni svome postupnom postupku, danas traže, da se u javom diplomatičkom životu mjesto naziva hrvatskog upotrijebi hrvatsko-srpski, ne će propustiti za koju godinu tražiti, da se naziv hrvatski ispusti i da ostane samo srpski«.[74] Tako je u prvoj raspravi Subotićev prijedlog većinom glasova odbijen. Trebalo je dakle naći drugi put, sličan onome iz god. 1861., kad je Rajačić svojom predstavkom, dakle izvana, uspješno potaknuo u saboru pitanje priznanja Srba. Sada je to učinila županija srijem-

[73] Razmaknutim slovima štampano u Sabor. Dnevniku (op. p.).

[74] Ibidem, str. 164.

ska posebnom predstavkom, kojom se traži priznanje ravnopravnosti Srba i Hrvata. »Neka se Srbe dušmanski ne proganja«[75] — kaže se u toj predstavci. Iza kratke, ali ogorčene debate — isto onako kao god. 1861. — predana je ta predstavka, kad se je već po raspoloženju većine činilo, da će biti odbijena, posebnom odboru, u koji su ušli: Subotić, Račkí, Prica, Perkovac, Mrazović, Kušlan i episkop Gruić. Rezultat je tih konferencija bio, da je petnaest dana prije raspusta sabora stvoren zaključak, kojim sabor trojedne kraljevine »svečano« izjavljuje, da »trojedna kraljevina priznaje narod srpski, koji u njoj stanuje, kao narod s narodom hrvatskim istovjetan«.[76]

Čitajući sve te izjave o hrvatsko-srpskom pitanju u hrvatskim saborima do nagodbe, a i poslije nje, sve tamo do 1918., čovjek se ne može oteti čuđenju nad krhkošću baze, s koje je u svom političkom radu polazio tadanji vodeći sloj hrvatske inteligencije. Kako da protumačimo njegovo držanje, kad se je radilo o temeljnim pitanjima hrvatskog naroda? Da li je njihovo jugoslavenstvo odraz dubokog uvjerenja, ili skrivene težnje da se tom ideologijom osigura hrvatskom narodu vodeće mjesto među ostalim pripadnicima južnih Slavena, ili slabost, koju oni kao Hrvati, ne poznavajući dovoljno svoga vlastitog naroda, odviše jasno pokazuju? Ni onda, kao ni danas nije moglo jugoslavenstvo poteći iz uvjerenja, da su Srbi i

[75] Ibidem, str. 422.

[76] Ibidem, str. 708.

Hrvati zaista jedan narod, jer je jedna i druga strana otvoreno manifestirala otpor protiv unifikacije, pa ipak ti ljudi ne vode računa o toj činjenici. Njih se ne tiču čak niti jasne izjave svih Srba, koji, posve ispravno, odbacuju jugoslavenstvo kao umjetnu tvorevinu bez ikakva temelja u narodu. Ali i to bi se dalo nekako razumjeti, bar s političkog stajališta, kad bi se to hrvatsko jugoslavenstvo moglo opravdati težnjom za hegemonijom nad susjednim slavenskim narodima. U tome slučaju morala bi se pokazati bar kakva takva volja za dominiranjem nad ostalim južnim Slavenima, ali o tome ne može biti ni govora. Baš ti isti jugoslavenski orijentirani Hrvati širokogrudno popuštaju Srbima u njihovim posve »separatističkim« težnjama, te njihovo jugoslavenstvo zaista nema nikakvih sebičnih hrvatskih ciljeva. Jedino, što su oni nekada očekivali od Srba, jest potpora u borbi protiv Beča i Pešte, a i tu su potporu imali samo do nagodbe, a poslije postaju Srbi u Hrvatskoj jezičac na vagi i glavni oslonac Madžarima u banskoj, a Talijanima (»Italoserbi«) u dalmatinskoj Hrvatskoj. Jedini dakle način, kako se može protumačiti tadanje hrvatsko jugoslavenstvo, leži u činjenici, da je tadanja hrvatska politička inteligencija, odgojem odvojena od svoga vlastitog naroda, izgubila uporište, te se, nemoćna i smetena, zanosila idejama »širokih koncepcija«, općeljudskim i slavenskim zadacima, »bogonostvom«, koje je zapravo poticalo iz osjećaja vlastite slabosti, i uvjerenja da je hrvatski narod nesposoban i preslab za samostalno i egocentrično vođenje svoje politike.

Nemajući narodnog povjerenja, taj je sloj narodne inteligencije prisiljen da se oslanja na tuđinsku potporu i da se istovremeno »iz straha pred galerijama« lažljivo prikazuje onakvim, kakav uistinu nije nikada bio. U tome leži sva mizernost njegove uloge u povijesti hrvatskog naroda, a i opravdanje za onu žestoku mržnju, kojom ga je obasipao otac hrvatske državotvorne misli i naš najnarodniji čovjek, dr. Ante Starčević.

VIII.

Kvaternik o srpskom pitanju. Starčevićeva negacija Srba. »Slavosrbi«. Starčević o panslavizmu. Zaključak.

U saborskim raspravama o pitanju Srba u Hrvatskoj Starčević ne sudjeluje, premda je mnogo puta imao razloga da reagira na akciju srpskih predstavnika. Zašto je šutio? Zar zato, »što je on« — kako kaže Martin Polić u svojoj »Parlamentarnoj povijesti« — »o tome izvan sabora izjavio svoje mnijenje, te smatra to pjtanje riješenim«,[77], ili zato, što bi svojim istupom u tome pitanju sigurno izazvao pravi lom, ne samo sa protivnicima, do kojih mu i onako nije bilo stalo, nego — čini se — i s najbližim saborskim sumišljenicima i suradnicima? Na to je svakako teško odgovoriti, jer sam Starčević toga nigdje ne spominje, ali nam se ipak čini, da odgovor leži u onome drugome, t. j. da Starčević nije sudjelovao u saborskim raspravama o hrvatsko-srpskim odnosima samo radi toga, jer nije htio na tome terenu voditi borbu, koja je već u štampi izazvala toliku buru.

[77] Martin Polić: Parlamentarna povjest kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Dio prvi: od god. 1860. do god. 1867. Zagreb 1899., str. 171.

Najveća je Starčevićeva nedaća u tome, da svatko od njegovih suvremenika ide s njim samo do izvjesne granice. U borbi protiv Austrije sve do nagodbe našao se je i protiv svoje volje na istoj liniji s unionistima, ali se s njima razilazi u mišljenju o odnosima s Madžarima; poslije nagodbe idu njegova nastojanja oko rušenja nagodbe uporedo s nastojanjima austrofila i jednoga dijela narodnjaka, ali i s njima se slaže samo u tome, a u svim drugim pitanjima je njihov protivnik. Svaki Hrvat nalazio je u Starčevićevu programu jedan dio svoga vlastitog mišljenja, ali cjelovitu njegovu ideologiju nije otvoreno prihvatio gotovo nitko od tadanje inteligencije; potpun uspjeh imao je Starčević samo kod omladine i u širokim redovima građanstva i seljaštva. Starčević je duhovni vođa cijeloga naroda, koji određuje putove za stoljeća unaprijed, a ne praktični političar, ograničen taktikom i mnogobrojnim obzirima; njegovi su putovi ravni, a cilj jasan, — kod njega nema »ševrdanja«. Takve vođe obično slijede samo široki narodni redovi, jer instinktom pogađaju, da je njihov, da je isto što i oni, i omladina, koju još život nije pokvario, ali inteligencija mu pristupa većinom samo u namjeri, da jednu, bilo koju oštricu njegova programa otupi.

Hrvatsku političku elitu toga doba stavlja u veliko iskušenje naročito Starčevićeva negacija Srba. Prihvatiti njegovo stajalište prema Srbima sto po sto onako, kako ga on propovijeda, znači doduše zatajiti svoje vlastito mišljenje, ali samo na taj način mogu se osvojiti simpatije izbornika. a boriti se protiv njega i ostati kod svoga uvje-

renja vodi u osamljenost, iz koje se do »narodnog povjerenja« može doći samo »izbornom aritmetikom«, s pomoću vlasti. Mnogi su se odlučili ili za jedno ili za drugo, ali je bilo i takvih, koji su samo naoko prihvatili Starčevićevo mišljenje o pitanju hrvatsko-srpskih odnosa, a u stvari su uvijek bili spremni da ga napuste. Tako je u stranci prava pored onih »čistih« uvijek bilo i »slavosrba«.

Ne hoteći dakle da sam daje izjave o Srbima u saboru, Starčević očito dogovorno prepušta taj posao Eugenu Kvaterniku, koji je znao svoje držanje baš u tome pitanju bolje prilagoditi situaciji. Kvaternik je za razliku od Starčevića aktualan političar, koji se sav posvećuje dnevnim događajima, pa razgovara i s protivnicima, kad je to potrebno, a podržava lične veze gotovo sa svim uglednijim ljudima tadanje Hrvatske, pa i s onima, o kojima je Starčević imao vrlo loše mišljenje. I za Jug. akademiju daje Kvaternik svoj prilog (100 for., što je u ono doba, bar za njega, bila velika svota), a Starčević joj je — kako je poznato — već od njezina zametka idejni protivnik, jer je uvjeren, da takav zavod »u današnjim opstojnostima ne može nego na porugu naroda stajati . . . Da i ne govorim o imenu jugoslavenskom«.[78] Prvih godina iza svog povratka iz prve emigracije Kvaternik je i vrlo bliz Strossmayeru. Strossmayer mu je isposlovao dopuštenje za povratak u domovinu i o svome mu trošku izdao najprije dvije važne

[78] Dr. Ante Starčević: Nekolike uspomene. Djela dra. Ante Starčevića. Izdao odbor Kluba stranke prava. Zagreb 1894. Knjiga III., str. 328.

rasprave,[79] a onda i govor, koji je Kvaternik održao u saboru dne 15. lipnja 1861. Kasnije se je Kvaternik — valjda radi toga, što su se s vremenom produble razlike između njega i Strossmayera, a sigurno i pod Starčevićevim utjecajem — doduše udaljio od đakovačkog »biškupa«, ali to valjda ne bi nikada bio učinio, da se je sa Strossmayerom mogao složiti u pitanju odnosa prema Austriji. Strossmayer je naime legitimist i za orijentaciju prema Beču, a Kvaternik je revolucionar i žestoki protivnik Austrije kao takve, te gleda jednaku opasnost i od Beča i od Pešte, jer »će nas u zagrljaju svojem ugušiti i Nijemci i Madžari, budući da su jedni i drugi jači od nas«.[80]

Na saboru god. 1861. Kvaternik se, kad govori o pitanju hrvatsko-srpskih odnosa, stalno služi istom onom frazeologijom, koju upotrebljavaju gotovo svi njegovi suvremenici, osim Ante Starčevića. Ipak je u tome pitanju velika razlika između Kvaternika i ostalih nepravaških zastupnika: Kvaternik temeljito razlikuje Hrvate i Srbe kao dva zasebna naroda, koji su doduše srodni, ali kojih interesi znaju biti i suprotni. »Mi ćemo sigurno opet« — reče on jedamput, kad se je u saboru na poticaj Srba raspravljalo o Vojvodini — »dušom i tijelom, krvlju i imetkom — ako ustreba —

[79] Jedna je: »Politička razmatranja na raskršću hrvatskog naroda«, a druga: »Das historisch-diplomatische Verhältnis des Königreichs Kroatien zu der ungarischen St. Stephans-Krone«, koja je doživjela dva njemačka izdanja, a prevedena je i na hrvatski.

[80] Cherubin Šegvić: Drugo progonstvo Eugena Kvaternika god. 1861.—1865., str. 4.

braću našu Srblje u postignuću goruće njihove želje i prava njihovih potpomagati, ali neka nitko ni najmanje, ni izdaleka ne misli, da bismo narodno naše tijelo htjeli osakativati za volju zlo shvaćene sentimentalnosti«.[81] Kasnije je Kvaternik u jednom govoru pred sam raspust sabora opravdavao takvo svoje stajalište prema Srbima time, da bi hrvatski sabor, podupirući srpske želje, zapravo podupirao »želje općih zloželjitelja«.[82] Ti »zloželjitelji« su očito Nijemci i Madžari, jer na njih sumnjaju i ostali hrvatski zastupnici, da potajno potiču Srbe protiv Hrvata. Inače u početku i Kvaternik poput ostalih hrvatskih zastupnika nastoji, da ničim ne povrijedi osjećaje Srba, te na njihova otvorena pitanja izmiče s općenitim frazama o slozi, bratstvu i t. d. Kad je tako pred sam raspust sabora episkop Jovanović opet potaknuo raspravu o nazivu jezika, koja je već bila završena s poznatim zaključkom, i pri tome postavio saboru jasno pitanje: »Ja molim istolkovati, što je jugoslavenski jezik«, onda Kvaternik u svom odgovoru traži od Srba, »neka ne mute sloge«, koju su hrvatski zastupnici »upravo tim imenom ustanoviti odlučili«. Po Kvaternikovu mišljenju hrvatski je sabor prihvatio naziv jugoslavenski jezik »jedino da prepriječi šaranje«, zato je onaj zaključak zapravo koncesija, koju su Hrvati širokogrudno učinili Srbima. Hrvati su — kaže on — tu koncesiju »učiniti za shodno pronašli«, premda su Srbi prije toga na svome kongresu u Karlovcima, na-

[81] Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije god. 1861., str. 130.

[82] Ibidem, str. 852.

zvavši svoj jezik srpskim, dali »primjer u koji bi se Hrvati ugledati imali«.[83]

Kvaternik se je spremao, da u jednom duljem govoru iznese svoje mišljenje o Srbima uopće, a napose o Srbima u Hrvatskoj, ali za to više nije imao prilike, jer je međutim sabor bio raspušten. Ipak, kad na tome terenu nije mogao ništa više učiniti, onda pokušava na drugi način spriječiti srpska nastojanja. Tako je poslije raspusta sabora god. 1861. posjetio bana Šokčevića, da se na odlasku iz Zagreba s njim oprosti. U razgovoru, koji se je tom prilikom između njih zametnuo, Kvaternik upozorava bana, »neka pripazi na srpsko rovarenje u Bosni«, a ujedno mu ističe »potrebu patrijarha hrvatske pravoslavne crkve«.[84] Iz toga se najbolje vidi, kakve su ga brige morile. Još iz Rusije ponio je on uvjerenje, da se ne treba zanositi frazama o slavenskoj uzajamnosti. U ono doba bijaše ruskopoljski primjer najrječitiji dokumenat nebratskog postupka, sebičnosti i vjerske nesnošljivosti između dva susjedna slavenska naroda. Osim toga on je kao Hrvat i dobar katolik ondje osjetio i sam na sebi, koliko je bilo ludo vjerovati, da će Rusi ili bilo koji drugi slavenski narod iz puke slavenske sentimentalnosti nešto žrtvovati za oslobođenje Hrvata, osim u slučaju, ako bi to njihovi interesi zahtijevali. Rusija ga je na koncu odbila, jer joj kao katolik nije dosta povjerljiv, a iz sukoba s nekim srpskim agentima u Rusiji, koji ga odmah, čim su saznali za svrhu njegova dolaska, nastoje

[83] Ibidem, str. 929
[84] Cherubin Šegvić: o. c., str. 10.

intrigama onemogućiti, saznaje i za agresivne velikosrpske težnje na štetu Hrvata. Sve ga je to već onda bilo dovelo do uvjerenja, da će Hrvati doći do svoje državne samostalnosti samo svojim naporima i snagama, a s pomoću drugih naroda — slavenskih ili neslavenskih — samo utoliko, ukoliko interesi nekoga naroda budu povezani uz nastojanje Hrvata. U skladu s tim uvjerenjem Kvaternik poslije prekida s Rusijom pred francuskom javnošću spremno niječe Srbe u Hrvatskoj. Taj dio stanovnika Hrvatske samo Austrija prikazuje kao Srbe, a oni su po Kvaternikovu tvrđenju zapravo pravoslavni Hrvati, potomci onih Hrvata, koji su još god. 878. za vlade kneza Zdeslava napustili zapadni, a prihvatili istočni obred, i koji se u vrijeme kneza Branimira nisu poput najvećeg dijela svojih sunarodnjaka vratili u krilo katoličke crkve.[85]

Na saboru god. 1861. Kvaternik uglavnom — kako smo već vidjeli — ne odstupa od toga svog mišljenja, nego samo nastoji da ga iznese u takvoj formi, koja ne će izazvati Srbe i otjerati ih u naručaj Austrije i Madžara, najopasnijih hrvatskih neprijatelja. Međutim su se poslije raspusta sabora god. 1861. prilike znatno promijenile. Kvaternika odsudiše zbog »smetanja javnog mira« na šest tjedana zatvora, a to je u ono doba bila za političke krivce strašna kazna. Istovremeno osvanuše u novinama i brojni napadaji na njega. Svrha im je bila, da se Kvaternik kompromitira pred hrvat-

[85] (E. Kvaternik): La Croatie et la confédération italienne (Introduction par L. Leouzon le Duc). Paris 1859., str. 279. i 280

skom javnošću kao čovjek, koji je pokušao Austriji prodati za novac ruske diplomatske tajne.[56] Konačno je sve to okrunjeno Kvaternikovim izgonom iz domovine. Nova lutanja po Evropi, na koja je taj put i protiv svoje volje morao poći, pa s time skopčana mnogobrojna razočaranja samo su produbla u njemu mržnju protiv Austrije i protiv njezinih privrženika u Hrvatskoj, a ta će ga mržnja sve do katastrofe u Rakovici neodoljivo voditi istim putem, kojim je, ne osvrćući se, išao Starčević. Između te dvojice, po temperamentu i prirodnim sposobnostima vrlo različitih osnivača hrvatske stranke prava, ne će otada više biti niti sitnih razlika, koje bi ih razdvajale. Kvaternik će samo sve više dolaziti do uvjerenja, da prilike daju pravo Starčeviću, a drugojačije i nije moglo biti, jer »Stari« nije vodio politiku, ovisnu o dnevnim događajima. Njegove političke ideje više su aksiomi zdravoga nacionalizma, negoli stranačka ideologija. Čak i u pitanju Srba, kako iz svega možemo zaključiti, Starčevićevo stajalište bijaše u ono doba imperativ, koji se je hrvatskom nacionalnom ekskluzivistu sam po sebi nametao.

Kroz punih šesnaest godina, od 1852. do 1868., Starčević je uporno šutio o Srbima, premda je još u vrijeme one polemike za Bachova apsolutizma obećao o njima napisati opširnu raspravu. Čak i na saborima — kako smo istakli — gdje je toliko puta bila potaknuta rasprava o srpskom pitanju

[56] O tome: Dr. Mile Starčević, Rakovica. (U povodu djela pod istim natpisom od Milutina Nehajeva), »Hrvatska Revija« god. 1933., br. 6., str. 326.

u Hrvatskoj, nije o tome progovorio ni riječi. Tek u vrijeme stvaranja ugarsko-hrvatske nagodbe, god. 1868., kada je cijela Hrvatska bila u uzbudljivom previranju, a sudbonosni koraci hrvatskih pregovarača budili naslućivanje o novim, teškim borbama, u kojima će Hrvati morati skupiti sve snage, Starčević je nenadano objavio, sigurno već dugo pripremanu raspravu: »Ime Srb«. U njoj on na temelju izvora i starih pisaca nastoji dokazati, da imena »Slav i Srb« nisu narodna imena, nego samo »običajne, općenite riječi«.[57] Po njegovu mišljenju ime Srb je ili stranoga podrijetla, kao što misli »onaj Čeho« (Šafarik), a u tome slučaju potječe od latinske riječi »servus« — rob, »rođeni brat hrvatskom zarobu«,[58], ili je — domaće, kao što »ispovijeda slavski patrijarh«, Dobrovski, onda je to »čist i pravilan korijen glagola srbiti«.[59] Da to dokaže, Starčević je upotrijebio ogromnu historijsku građu. Nema gotovo grčkog, rimskog, bizantinskog, hrvatskog i madžarskog izvora, više ili manje važna za stariju hrvatsku i srpsku povijest, iz kojega Starčević nije nastojao pokupiti dokaze za svoju tezu. Nju je on još kao 29-godišnji mladić, izazvan pisanjem Srba, u prvoj žestini instinktivne reakcije samo nabacio, a sad ju — šesnaest godina poslije — kao zreo čovjek nastoji naknadno dokazati.

Čitava je rasprava zapravo obračun s Dobrovskim, Šafarikom i Karadžićem. Dobrovskijevi Sar-

[57] Dr. Ante Starčević: Ime Serb. Djela III., str. 64.
[58] Ibidem, str. 55.
[59] Ibidem, str. 65.

mati i Šafarikovi Spori, koje oni drže identičnim sa Srbima, Starčeviću su isto tako samo »hrpa sužanja« kao i »Servi«. Nije se dakle po njegovu mišljenju trebao Šafarik »boriti protiv umu, ni kvariti pisce, ni opsjenjivati svoje neuke čitaoce«, da dokaže »istovetnost imena Slav i Srb i servus«.[90] Nasuprot njihovu mišljenju, po kojemu je srpsko narodno ime starije od svih drugih slavenskih narodnih imena, Starčević postavlja svoju tvrdnju, da su Srbi dobili svoje ime tek u današnjoj postojbini, i da je prema tome i sam Porfirogenet, »onakav znalac stvari, o kojih piše«[91], pogriješio, kad kaže. da oni potječu »od nekrštenih Srba, nazvanih i Bijeli, koji nastavaju onkraj Madžarske (Τουρκίας, Turkias), u mjestu, koje se zove Bojki«.[92] Jer, kako se može protumačiti — pita Starčević — da Srbi ne zovu svoju domovinu Srbijom, nego »Bojki«? Po njegovu mišljenju može se iz toga izvući samo dokaz, da »oni Srbi (Porfirogenetovi stari Srbi, op. p.) nisu imali nikakvo narodno, nikakvo skupno ime«?[93] »Ime i narod sužanja stariji su na stotine godina od Heraklija i Heraklijevih Srba: ime Srb i Srbija zemljopisna su imena u Hrvatskoj«.[94] Da toga naroda sužanja, Srba, ne bijaše mnogo, sudi Starčević po činjenici, da ih je »Šimun« (Simeon), car Bugara, mogao

[90] Ibidem, str. 63.
[91] Ibidem, str. 75.
[92] Radi lakšeg razumijevanja predmeta, o kojemu govorimo, upotrijebih ovaj pasus iz Porfirogeneta, kako ga je preveo na hrvatski dr. F. Šišić. (Povijest Hrvata za narodnih vladara, Zagreb 1925., str. 240.).
[93] Dr. Ante Starčević: Ime Serb. Djela III., str. 75.
[94] Ibidem, str. 78.

sve, cijeli narod odvući u ropstvo k sebi, u Bugarsku. Takvu »strahotu, što mi znamo, doživiše samo Židovi od Asiraca i eto Srbi od Bugara«.[95]

Starčeviću je i sada, kao i za one polemike sa Srbima u vrijeme Bachova apsolutizma, glavno uporište Porfirogenet. Na Porfirogenetovu znamenitom djelu »De Administrando imperio« ziđe on čitavu zgradu dalekosežnih svojih tvrdnja, kojima kao Hrvat reagira na pisanje velikosrpske štampe, idući zapravo samo za tim, da umalovaženjem Srba, s kojima su Hrvati izmiješani, podigne svijest svoga vlastitog naroda. Starčeviću je Porfirogenet pisac, koji se »odlikuje znanjem i iskrenošću, da ne može biti bolje«; iz Porfirogenetovih se djela vidi, da se je služio »najtajnijima, upravo obiteljskim spisima dvora bizantinskog«.[96] U tim djelima nije se — kaže Starčević dalje — namjerio »ni na jednu bitnu, ni na jednu veliku teškoću, koja se ne bi dala pomoću drugih pisaca, ili samom naravom stvari protumačiti«.[97] I u tome se inače vrlo ispravnom mišljenju o Porfirogenetu Starčević odvaja od čitave službene naučne historiografije, koja je baš u njegovo doba (Dümmler god. 1856., i Rački god. 1864.) nastojala pokolebati dotad čvrstu

[95] Ibidem.
[96] Dr. Ante Starčević: Bi li k slavstvu ili ka hrvatstvu? Djela III., str. 35.
[97] Ibidem.
[98] Dr. Ante Starčević: Rusija. Djela III., str. 431.
[99] Dr. Ante Starčević: Stranke u Hrvatskoj. Djela III. str. 98.
[100] A.(nte) S.(tarčević): Jezik i pismo Hrvata. »Hrvatska« od 1. siječnja 1871., br. 1, str. 2.

vjeru u vrijednost toga nesumnjivo najvažnijeg izvora za najstariju hrvatsku i srpsku povijest.

Svoje se teze o imenu Srb Starčević konzekventno drži i u drugim svojim, čisto političkim raspravama. Za njega su otada samo dva naroda na jugoistoku Evrope, srodna Rusima: »to su Hrvat i Bulgar«.[98] »Srbija nije ništa drugo, nego Hrvatska kroz vjekove u povijesti i u pravu, a i danas u narodnosti«.[99] Ona je uvijek bila samo »najneznatnija pokrajina Hrvata, te u njoj vazda bijaše prekomjerna većina Rumunja, Cincara, pučanstva klatežna«.[100] Ipak se je »ona rukovet Hrvata«, što se je doselila u tu pokrajinu, »kroz dvanaest vjekova na udarcu svih neprijateljskih živalja« ne samo održala, nego je »kroz vjekove kvasala i ukvasala susjedne narodnosti«.[101] Ona je — čini se — po Starčevićevu mišljenju organizirala i srednjovjekovnu državu Srbiju, te se tako nametnula gospodarom onoj »sužanjskoj pasmini«, koju je tamo našla. Sve historijske važnije ličnosti stare Srbije njemu su ili čisti Hrvati ili »pohrvaćenici«. Stevan Dušan mu je na pr. »posljednji trak prejasne hrvatske dinastije Nemanjića, koji kroz vjekove i kao kraljevi vladahu istočno-sjevernim pokrajinama Hrvatske«.[102] Poslije njegove smrti — kaže Starčević — zavlada u tim zemljama nered, te nakon »preljuta komešanja« postade vladarom »Lazar Branković, pohrvaćenik, nu po svoj prilici nečiste krvi. S njim tuđi živalj nadjača u onim

[101] Ibidem.
[102] Dr. Ante Starčević: Pasmina slavosrpska po Hrvatskoj. Djela III., str. 158.

krajevima«.[103] U bitci na Kosovu »Miloš Obilić pokaza se Hrvatom« ... »Na mjesto Lazara dođe Stefan Branković, dok Turčinu rđa ne dodijala, te zemlju oko 1459. utjelovi carstvu«.[104] Razlog propasti Srbije i Bosne i napredovanju Turaka u tim krajevima nalazi Starčević u tome, što je »hrvatska pasmina nečistom pasminom u Arbanaskoj, u Raši i u Srbiji prevladana, u Bosni rastrovana«.[105]

Fatalnu ulogu pripisuje Starčević toj »nečistoj slavosrpskoj pasmini« naročito u vrijeme stoljetnih borba s Turcima, u kojima su Hrvati izgubili najjače snage i tek uz ogromne napore uspjeli spasiti za sebe onaj kus zemlje, što ga sami nazvaše »ostaci ostataka nekada slavnog kraljevstva hrvatskog«. Starčević iznosi niz tvrdnja, kako je samo ta »nečista pasmina«, sastavljena od Grka, Cincara, Rumunja, Arbanasa i Cigana, zapravo pljačkala hrvatske krajeve, u koje se je doselila sa zadatkom da ih brani. Ali od nje nijesu bolje prošli ni madžarski krajevi, pa su i »Ungarci« — tvrdi Starčević — uviđali, »da pasmina nije van za krađu; da nikada nije za dobru stvar; da je uvijek kriva i da uvijek druge za svoje krivce izdaje; da je junak samo prije i poslije boja, a drugačije je uvijek gdje nije pogibelji; da namjesto vojevati protiv Turčina ljudski, ona od njega bježi kao od žive vatre«.[106] Jednak je dakako i onaj dio pasmine,

[103] Ibidem.
[104] Ibidem.
[105] Ibidem, str. 162.
[106] Ibidem, str. 165.

koji je ostao pod turskom vlašću: on se ne može pomiriti s novim stanjem, ali sada više ne čini otvorene nerede, kao u vrijeme narodne države, nego samo »u potaji« rovari, međutim »dok bi se to opazilo, ona moradijaše na sajam, ili pod mač, ili bježati ispod turske vlasti«.[107] Tadanji historici zabilježiše, da Turci i u vrijeme primirja stalno robe hrvatske krajeve, ali »lako je opaziti« — kaže Starčević — »da ono ne bijahu pravi Turci ni njihova vojska, nego da bijaše ova pasmina, koja bi se potkrala kroz šume, izdavajući se za Turke . . . te nošnjom, jezikom, u koliko ga imadijaše, običajima, svim osim poštenja i junaštva, u istinu bijaše turska«.[108]

Od te »nečiste slavosrpske pasmine«, koja je prema Starčeviću postojala već u najstarijim vremenima (»već ih Aristotel opazi«!),[109] i koja je odigrala onako nečasnu ulogu u povijesti Srbije i dijela Hrvatske pod turskom vlašću, Starčević je i sam odvojio još četiri vrste slavosrba,[110] na koje ne gleda kao na pripadnike nekoga drugoga naroda ili rase, nego kao na anacionalan, destruktivan i amoralan sloj, opasan po svaku društvenu zajednicu.

[107] Ibidem, str. 159.

[108] Ibidem, str. 167.

[109] Dr. Ante Starčević: Stranke u Hrvatskoj. Djela III., str. 107.

[110] Do te kovanice došao je Starčević — kako je poznato — spojivši dvije latinske riječi: »sclavus« i »servus«, koje, jedna i druga, znače sužnja, roba. Slavosrb je dakle dvostruki rob; on nije samo fizički neslobodan, nego i duševno, a to je Starčević baš i htio naglasiti. Osim naziva slavosrbi upotrebljavao je Starčević, kad je htio pobliže

To su u prvom redu oni, »koje su tuđinci takvima načinili«.[111] U svakom narodu ima »čovječuljaka«, — kaže Starčević — koji su »brzi na čast i na novac«, pa ih svaki tuđinac može upotrijebiti za svoje svrhe; mora im samo dignuti glas u narodu, a oni mu za uzvrat »u svoje vrijeme zasuču i obmane narod tako, da on i sam u propast hrli. Kroz zadnjih 400 godina naći je ovakvih ljudi u svako doba naše povijesti«.[112]

Uz takve ubraja Starčević među slavosrbe i najveći dio tadanje hrvatske inteligencije, koji se udaljio od naroda, i za volju lagodna života »prilijepio« uz svoje službice, ne vodeći nikakva računa o dužnostima prema narodu. A to nije ni čudo, jer »kod nas je odgojenje takvo, da se njime odbijamo od posla, da svaku radnju smatramo sramotnom, da dobijemo želju za gospodstvom, volju za ugodno življenje. I, jer gospodstvo davaju tuđe ruke, nemaš načina za dočepati se ičesa, osim hvatajući se tuđinca, i to onoga, koji ti daje, ili će ti dati«.[113] Među slavosrbe spada takva inteligen-

označiti, kakvo je političko držanje tih ljudi, još i nazive: »madžarolci« i »našinci«. Madžarolci (Madžari i Tirolci) su radi toga, jer politički sjede uvijek na dva stolca: čas su za orijentaciju prema Pešti, prema Madžarima, a za čas opet protiv te orijentacije za onu prema Beču, prema »Tirolcima«, a »našinci«, jer se uvijek iz obzira na sve strane u govoru i pisanju služe neutralnim izrazima: naš jezik, naš narod, trojedna kraljevina Hrvatska, Dalmacija i Slavonija, mjesto hrvatski jezik, hrvatski narod i jednostavno: kraljevina Hrvatska.

[111] Dr. Ante Starčević: Stranke u Hrvatskoj. Djela III., str. 107.

[112] Ibidem.

[113] Ibidem, str. 108.

cija po ropskom odnosu, koji vlada između nje i vlastodržaca, po puzavosti pred tuđincem, po strahu, da ju netko ne bi možda smatrao politički sumnjivom, koji ju strah čini spremnom na najgore zločinstvo protiv svoga vlastitog naroda. Prema takvima iz redova tadanje hrvatske inteligencije osjeća Starčević upravo fizičku odvratnost, on ih istovremeno i mrzi i prezire. To su ljudi, kojima je — kaže on — »nedostiživo, ludo sve, što je izvan njihova trbuha i kese« . . .[114] U njima je lična korist posve potisnula osjećaj dužnosti prema sredini, iz koje su nikli. »Ako se sutra pokaže Turčin, Francez i t. d., oni će biti za poturčenje, za pofrancezenje i t. d. Da bi ih plaćali Hrvati, oni bi bili i Hrvati« . . .[115] »Oni nikada ne kažu, što hoće, što li ne će, kod njih čovjek nikada ne zna, na čemu je«.[116] Iza nekoliko decenija javnoga rada, promatrajući izbliza dvije, tri generacije tadanje hrvatske inteligencije, Starčević je mogao zaista opravdano doći do žalosne konstatacije: »Kod nas ne staja dobitnik golom sabljom narodu za vratom, nego pored naroda plemenita, hrabra, velika, jaka, staja ništetna kukavica«.[117]

Posebnu vrstu slavosrba čine po Starčeviću doseljenici u prvoj generaciji. Te doseljenike dočekuju u Hrvatskoj slavosrbi kao nešto više, bolje,

[114] Dr. Ante Starčević: Nove starine. »Hervatska«, Zagreb, 1869., str. 270.

[115] Dr. Ante Starčević: Stranke u Hrvatskoj. Djela III., str. 108.

[116] Dr. Ante Starčević: Nekolike uspomene. Djela III., str. 340.

[117] Ibidem, str. 373.

sposobnije od Hrvata, pa se prema tome i ti tuđinci ponašaju. »Među pedeset slavosrba neka dođe jedan tuđinac, neka je među njima pet godina, neka je pivničar, oni će se svi njemu prilagoditi i govoriti, ako znadu, njegov jezik.[118]

Ovu podjelu slavosrba na kategorije, od kojih su najopasnije one prve tri (»nečista pasmina«, zapravo Srbi, svi materijalisti i anacionalno odgojena inteligencija), završava Starčević petom vrstom slavosrba, u koju je stavio sve one, »koji dobro misle, a zlo rade, narod i slobodu ljube, pa i tako oboje izdaju«, kao i one, »koji idu na tuđim nogama, koji se drže bezumne sloge i većine«.[119] Za sve njih Starčević nema druge riječi, osim pogrde i poruge. Slavosrbi su uzrok svih zala, što ih je hrvatski narod pretrpio; oni su se upravo »kao zakleli narod hrvatski zbrisati s lica zemlje«;[120] oni su »prodana pseta Austrije«,[121] »smeće naroda«; oni »od prvoga do zadnjega nemaju nikakav nazor, nikakvu svijest, nikakvu duševnost, nikakvo osvjedočenje, riječju oni nemaju ništa, što razumne ljude vodi, nego kao krdo pred pastirom, kao hrti oko lovca, oni basrljaju kamo ih Austrija porene i kako ona zazviždi«.[122]

[118] Dr. Ante Starčević: Stranke u Hrvatskoj. Djela III., str. 108.

[119] Ibidem.

[120] Dr. Ante Starčević: Nekolike uspomene. Djela III., str. 342.

[121] Dr. Ante Starčević: Nove starine. »Hervatska«, Zagreb, 1869., str. 267.

[122] Ibidem, str. 266.

Slavosrba ima ne samo u Hrvatskoj, nego i u Francuskoj i u Rusiji, a i u svim drugim narodima. U Francuskoj su oni protivnici Napoleonida, a u Rusiji — »apoštoli nijemštine« i slavjanofili. »Kad čuješ«, — kaže Starčević — »da ovaj ili onaj u Rusiji radi o slavjanstvu, o sveslavjanstvu, znaj, da je to ruski slavosrb, i da je brat onima, koji kod nas rade o Jugoslaviji, o Srbiji, o slavjanstvu«.[123] I u Rusiji, kao i u Hrvatskoj, slavosrbi »mute« narod, »hrane ga ludorijama, odbijaju ga od uma i od prave staze, po kojoj samo idući može napredovati«.[124] Kao što slavosrbi prema tome nisu nikakva svojina samo jednoga naroda — njih ima svugdje, u svakom društvu, kod svih naroda — isto se tako ne smiju držati ni nekom posebnom rasom. Starčević doduše govori o »nečistoj pasmini«, koja se je nekad jezikom, etičkim svojstvima, a valjda i somatski razlikovala od »čiste pasmine«; ali onda odmah dodaje na više mjesta, kako se i ona pohrvatila i toliko izmiješala s domaćim pučanstvom, da se od njega više ničim ne razlikuje. U skladu s čitavom svojom tezom Starčević baš Hrvate nije smatrao nekom posebnom i čistom rasom. »O nijednom Hrvatu« — kaže on — »ne može se reći, da nema krvi na pr. rimske ili grčke ili koje barbarske, a može se reći, da nas nema nigdje same i čiste krvi Hrvata iz VII. vijeka, kao ni one od nijednoga naroda iz onoga doba«.[125]

[123] Dr. Ante Starčević: Rusija, Djela III., str. 425.
[124] Ibidem.
[125] Dr. Ante Starčević: Bi li k slavstvu ili ka hrvatstvu?« Djela III., str. 40.

U pojam slavosrba Starčević je — kako iz svega ovog vidimo — uključio izvjesni sloj i Hrvata i Srba, ne razlikujući ih, kad je trebalo napadati. Kod Hrvata su njegovi slavosrbi onaj slabiji dio naroda, koji je u narodnu politiku unosio idejnu maglovitost, lični oportunizam i s nacionalnog stajališta samoubilačko uvjerenje o slabosti svoga vlastitog naroda, a kod Srba baš obratno. Oni, koje između Srba Starčević naziva slavosrbima, zapravo su nacionalno najizrazitiji elemenat, čuvar srpske svijesti, vjere i imena; oni su baš radi takvih svojstava najveća zapreka ostvarenju Starčevićevih nacionalnih ideala. Zato je, negirajući Srbe kao poseban narod, morao već iz čisto teoretskih razloga naći nekakvo opravdanje za činjenicu, da najveći dio Srba ne će da se prizna Hrvatima. On je to opravdanje izvukao iz tamne povijesti Balkana, na kojemu se zaista kroz stoljeća vršilo miješanje različitih naroda i rasa. Amalgam, koji je tim miješanjem nastao, on je jednostavno nazvao »sužanjskom pasminom«, »slavosrbima«, i time je teoretski njegova velikohrvatska teza dobila svoje opravdanje.

Praktični cilj, koji je Starčević time htio postići, jest nesumnjivo asimilacija Srba u Hrvatskoj, dakle u stvari isto ono, oko česa su nastojali i nastoje svi narodi, koji na svome teritoriju imaju kakvu narodnu manjinu. On je očito mislio — sudeći po časovitoj nacionalnoj neorijentiranosti širokih slojeva srpskog pučanstva u Hrvatskoj (a u tome se baš prevario!) — da će im tu asimilaciju s Hrvatima olakšati, ako mu uspije dokazati, kako su oni zapravo Hrvati, Hrvati pravo-

slavne vjere. To je baš obratno od onoga, kako su — i odviše impresionirani činjenicom, da su Hrvati na jednom dijelu svoga teritorija izmiješani sa Srbima — htjeli riješiti pitanje Srba neki njegovi suvremenici, orijentirani jugoslavenski i panslavistički. Starčević naime traži od susjednih slavenskih naroda, Slovenaca i Srba, da se za volju hrvatstva odreknu svojih nacionalnih individualiteta, a predstavnici hrvatskog jugoslavenstva, Rački i Strossmayer, nalaze rješenje u odricanju, kojim bi Hrvati — bez obzira na odluku Srba i Slovenaca — imali za volju jugoslavenstva napustiti stečene pozicije, odreći se svoga imena, pod kojim su se kao narod formirali, a time i same svoje nacionalne posebnosti.

Starčević je u svojim ciljevima jasan i otvoren. Kao hrvatski nacionalni ekskluzivist on smišljeno daje svome narodu poletnu velikohrvatsku misao, a istovremeno nastoji Srbima i Slovencima nametnuti uvjerenje o njihovoj slabosti, i oduzeti im sve ono, što ih je i u očima tadanjih Hrvata činilo snažnima i privlačnima. »Kroz osam vjekova, što nam književstvo teče« — dobacuje Starčević Srbima — »nema ni traga srpskoj narodnosti, nema srpskog književstva, ni srpske narodne povijesti«.[126] Srpsko je ime, kao i »slavsko« — »gnjusno«,[127] »sužanjsko«;[128] »ta imena ne podnosi znanost, oba s

[126] Dr. Ante Starčević: Stranke u Hrvatskoj. Djela III., str. 115.

[127] Dr. Ante Starčević: Na čemu smo. Djela III., str. 399.

[128] Dr. Ante Starčević: Rusija. Djela III., str. 430.

prosvjetljenjem moraju propasti«.[129] I ćirilica, koju oni danas nazivaju srpskim pismom, samo je »krpljačina hrvatskih i grčkih slova«.[130] Srpstvo nema prošlosti, sadašnjost mu je očajna, a za budućnost ne može gajiti nikakve nade. »Ako srpština i nadalje ostane ovako osamljena, ako se Srbi ne zauzmu za hrvaštinu, te se iz nje ne okrijepe, za kakvih sto godina slušat će se u Beogradu onaj isti jezik, koji se danas sluša u Bukareštu. Srbi nemaju snagu uzdržati svoju narodnost, na toj narodnosti ne da se graditi«.[131]

Potpuno konzekventan u negaciji Srba, Starčević se dotiče i vrlo osjetljivog pitanja srpstva pravoslavne crkve, o kojem se je u ono doba — kako znamo — i u nepravaškim redovima mnogo raspravljalo. I u tome je on ekstremniji od svih tadanjih Hrvata. Tako on piše o »starinskoj hrvatskoj istočnoj crkvi«, kojoj je nekada pripadalo »nemalo sve pučanstvo naše istočne i istočno-sjeverne domovine«[132] (naime Srbije op. p.), a primilo ju je i ono pučanstvo, koje je došlo oko XV. stoljeća u hrvatske krajeve, i koje još tada nije bilo »nijedne kršćanske vjere«, te se je sámo zvalo »Albanezi, Raci, Vlasi, Grci, Ilirci, samo ne Srbi«.[133] Primivši tako od Hrvata vjeru, kakvu je već našlo kod autohtonoga hrvatskog stanovništva, ono se je »pučanstvo« — kaže Starčević — »že-

[129] Ibidem.

[130] Dr. Ante Starčević: Ime Srb. Djela III., str. 86.

[131] Dr. Ante Starčević: Stranke u Hrvatskoj. Djela III., str. 117.

[132] Ibidem, str. 115.

[133] Ibidem.

nidbama tako izmiješalo, ono se je tako pohrvatilo, da danas po onim krajevima ima plemena jedne i druge vjere«.[134] Promjene u takvome vjerskom stanju među Hrvatima istočne crkve nastala je — tvrdi Starčević — tek onda, kad je ruski car Petar I. vjeru učinio »prostim oruđem države«. Tako je došlo do sadanjih prilika u pravoslavnoj crkvi, u kojoj je prevladala »starinska grština, novija bizantinština, današnja ruština, nu crkva hrvatska, ni zapadna ni istočna, zakonitim putem nije na to nikada pristala«. Svu krivnju, da ta »današnja ruština« prevladava u crkvi istočnog obreda, baca Starčević dakako na slavosrbe i Austriju, kojoj je to u interesu, »jer što joj može biti pogodnije, nego da se Hrvati cijepaju, da se ne slože, da živu u sanjarijama?«[135]

Pošavši tako od apriorno stvorenog zaključka, da »cijelo pučanstvo među Macedonijom i Njemačkom, među Dunavom i Adriatičkim morem ima samo jednu narodnost, samo jednu domovinu, samo jedan život, život hrvatski«,[136] Starčević pokušava i Slovencima nametnuti hrvatsku nacionalnu misao. Ne puštajući se u duga raspravljanja, kao onda kad je u pitanju srpstvo, on samo tvrdi, da je i Slovenija u prošlosti (»od kakovih 700 godina«) bila »udom ostale Hrvatske«, te da i Slovenci govore hrvatskim jezikom »ili, kako drugi

[134] Ibidem.

[135] Ibidem, str. 116.

[136] Dr. Ante Starčević: Bi li k slavstvu ili ka hrvatstvu? Djela III., str. 42.

kažu, narječjem«.[137] Ipak, uvjeren valjda, da Hrvatima sa strane Slovenaca ne prijeti nikakva opasnost, Starčević ne osjeća prema njima mržnju, kao prema Srbima. Interesi su Slovenaca usko vezani uz sudbinu Hrvata. Slovenci se, ni ekonomski ni kulturno — osim u sklopu Hrvatske — ne mogu obraniti od takve opasnosti, kao što je »nijemština i talijanština, koje ih grle«. U tako teškom položaju, između dvaju velikih naroda, koji ih žele progutati, Slovenci se mogu nadati stvarnoj pomoći samo od Hrvata, a ne od Rusije i panslavizma, kojima je cilj: »ne dati da se katolicizam na Istoku ojači, ne dati da se hrvatska narodnost složi i ojači«.[138] Tek »kao udo Hrvatske« Slovenci će imati lijepu budućnost, jer »koga čeka, ako ne vas, plod ovolike zemlje, preplodne, a zanemarene, plod zanata, obrta i trgovanja, kojima se skoro ni klica kod nas nije pokazala«?[139]

Na prigovore tadanje hrvatske inteligencije, koja mu zamjera, što u svome velikohrvatstvu ne vodi računa o činjenici, da se Srbi i Slovenci smatraju posebnim narodima, i da se to ne može spriječiti, Starčevićev je odgovor vrlo jasan i karakterističan. On u prvom redu ističe, da mu nije namjera siliti te narode na to, da se priznaju Hrvatima, ako ne će; što više, »mi ne bi htjeli ni primiti nadvladanu« Sloveniju ili Srbiju. »Kod nas vrijedi samo razumno osvjedočenje, slobodna volja, prava vjera na zajedničku korist. Dok ne

[137] Dr. Ante Starčević: Stranke u Hrvatskoj. Djela III., str. 117.

[138] Ibidem, str. 118.

[139] Ibidem.

bude toga, neka ostaje svatko kod sebe«.[140] Pravi cilj, koji je htio postići negacijom Srba, on nam dalje otkriva ovim riječima: »N e m a n i k o g a, t k o n e b i p r i z n a v a o f a k t i č n o s t, o p s t o j n o s t, a l i s v a t k o t k o n e r a d i o z l u, n a s t o j i, k o l i k o m o ž e, d a s e š k o d l j i v e o p s t o j n o s t i u k l o n e, d a s e p r o t u z a k o n i t a f a k t i č n o s t n a d o m j e s t i z a k o n i t i m s t a n j e m«.[141] To je baš suprotno od onoga što rade slavosrbi u Hrvatskoj. Dok Srbi i Slovenci »sude, da mogu biti bez hrvatstva, slavosrbi ne stoje kod hrvatstva, nego ga žrtvuju Srbijancima i Kranjcima« ... »Ako ovi puci, bez svake povijesti, bez starijega književstva, namjeravaju ostati o sebi, zašto slavosrbi izdavaju hrvatsko književstvo i hrvatsku povijest, zašto oskvrnjuju hrvatsku narodnost kojekakvim nečistim primjesama?«[142] U tim Starčevićevim riječima leži bit njegova stava prema Srbima. Ne niječe on njih radi toga, što bi bio uvjeren, da će mu uspjeti njihovo kroatiziranje, nego zato, da se kao Hrvat što jače ogradi od neposredne opasnosti, koju on vidi u jugoslavenstvu i velikosrpstvu. »Dok oni puci (naime Srbi op. p.) rade za se, ne za skupno hrvatstvo, možemo li njihove sinove, koji žive u našoj domovini, smatrati za nešto drugo nego za tuđince, za neprijatelje?«[143]

Starčević je uvjeren, da ne bi ni godinu dana trajalo »rogoborenje te narodnosti« u Hrvatskoj,

[140] Ibidem, str. 130.
[141] Ibidem, str. 131.
[142] Ibidem.
[143] Ibidem.

kad ih ne bi jugoslavenski orijentirani Hrvati (slavosrbi) sokolili. I zaista, ako imamo pred očima sve ono, što smo rekli u prijašnjim poglavljima o tadanjoj nacionalnoj neorijentiranosti Srba u Hrvatskoj, o držanju njihovih predstavnika na hrvatskim saborima do nagodbe (teza o »Hrvaćanima«!), kao i činjenicu, da se još u ono doba a i kasnije znatan broj uglednih Srba u Hrvatskoj ispovijeda ne samo Hrvatima, nego i pristašama hrvatske stranke prava,[144] onda moramo razumjeti Starčevića, da je mogao čak i vjerovati u uspjeh svoje negacije Srba, bar na teritoriju Hrvatske. Osim toga poznata je i činjenica, da je Starčevićev najbliži suradnik, Kvaternik, uspio dići bunu za samostalnu Hrvatsku baš među Srbima u Rakovici i okolnim selima, i da su ti srpski seljaci i poslije boravka u Plaškom, gdje je srpska inteligencija bunila njegove ustaše, govoreći im, da je Kvaternik »krvni dušmanin srpskoga imena i svete pravoslavne vjere«,[145] ipak u većini ostali uz njega. Očito ih Plaščanci nisu mogli dirnuti sa svojim srpskim nacionalnim parolama.

Poslije nagodbe znatno se je — kako smo već naprijed istakli — promijenio položaj Srba u Hr-

[144] Od poznatijih pravoslavaca, koji su se priznavali Hrvatima, a neki čak bili i ugledni pristaše hrvatske stranke prava, ističu se u ono doba: Nikola Kokotović, dr. Ivo Malin, Stj. pl. Miletić, dr. Dimitrije Demeter, Dimitrijević Spiro Kotoranin, Dušan Kotur, Vladislav Nikolić, Danijel Medić, Makso Prica, Nikola Krestić, Dane Stanisavljević i dr.

[145] Dr. Ferdo Šišić: Kvaternik (Rakovička buna), Zagreb, 1826., str. 35.

vatskoj, te je požrtvovnom radu tadanje njihove, demokratski odgojene inteligencije uspjelo definitivno orijentirati široke narodne slojeve i faktično stvoriti posebnu srpsku narodnost u Hrvatskoj. Osim toga Srbi su, podupirući madžarsku politiku u Hrvatskoj, dobili (naročito u doba bana Khuena Hedervarya) i odlučan utjecaj na vlast, kojim se oni uglavnom koriste na štetu hrvatskih narodnih zahtjeva. Ali baš time dobilo je Starčevićevo mišljenje samo još jače opravdanje, a jugoslavenska teza njegovih hrvatskih protivnika težak udarac. Iz držanja Srba u tome razdoblju hrvatske povijesti mogao se naime izvesti samo jedan zaključak, istovetan sa Starčevićevim, a taj je, da su Srbi i Hrvati dva naroda, koji svaki za sebe ima svoje posebne težnje i interese, i da njihovo ujedinjenje nije ostvarivo, osim u slučaju, da se jedan od ta dva naroda odrekne svoga individualiteta, što je kod naroda, koji kao Hrvati i Srbi imaju svoju prošlost, svoje kulturne tekovine i svijest o posebnosti, nemoguće.

U »Djelima dra. Ante Starčevića«, koja je on sam — kako je poznato — prije izlaska iz štampe pregledavao i odobravao, ne dopuštajući ni najmanje izmjene, izašle su očito namjerno na koncu treće knjige jedna uz drugu njegove rasprave o nekim stranim državama, od kojih je na prvom mjestu »Kneževina Srbija«, napisana god. 1871., na drugom »Rusija«, napisana iste godine, a na trećem »Španjolska«, napisana još god. 1868. Nema sumnje, da je Starčević već takvom razdiobom htio istaknuti, kako on te države, gledajući kroz prizmu hrvatskih narodnih interesa, svrstava u isti red.

Sve su one politička činjenica, te je potrebno poznavati njihove prilike i ljude, koji ih vode, ali nijedna mu od njih kao Hrvatu nije bliža od drugih. To naročito vrijedi za tadanju kneževinu Srbiju, za koju inače tvrdi, polazeći s historičkog stajališta, da je samo pokrajina Hrvatske. Po njegovu mišljenju ima za oslobođenje Srbije ogromne zasluge knez Miloš, i zato ga naziva »Velikim«. »Da bude Miloš živio« — kaže on — »tri tisuće godina nazad, njega bi haran narod bio među polubogove namjestio«.[146] Njegova najveća zasluga jest u tome, što je zabranio »svojim načinom i cincarenje i rojenje pučanstva. Tako se pučanstvo udomi i postane društvom«.[147] »Sve do kneza Miloša u Srbiji su se« — kaže Starčević — »na obrađivanje zemlje rijetki davali, pa i ovi probirahu i skitahu se od ove zemlje na drugu«.[148] Pišući tu raspravu o Srbiji, očito je Starčevićeva namjera, uz svu tobožnju objektivnost, da odvrati zadivljene poglede jugoslavenski orijentiranih Hrvata od Srbije. S tom svrhom on vrlo pomno, kako se baš iz te rasprave vidi, prati događaje i prilike u Srbiji i s neobičnom jasnoćom vidi sve njene slabosti. U Srbiji — kaže on — »sve se troši na ljude, ništa na zemlju, ništa na narod«;[149] »beamteri su gotov stalež, kasta, što kod nas još nisu«; srpski »seljani malo mare za radnju«, tamo »poradi stranaka nitko

[146] Dr. Ante Starčević: Kneževina Srbija. Djela III., str. 413.

[147] Ibidem, str. 414.

[148] Ibidem.

[149] Ibidem, str. 417.

nema vjere u nikoga, svatko se svakoga boji«, a »nijedna od tih stranaka ne misli da pomogne domovini, nego samo da dođe do vlasti«.[150] Time je on htio — kako sam kaže — »natući, da ovaj čas, za Srbiju nije nikakva aktivna vanjska politika, nego da se sva snaga pučanstva mora složiti za domaće preuređenje domovine«.[151] U tim riječima naslućujemo, za čim je zapravo išao, kad se je latio pera, da piše o kneževini Srbiji. Njezina vanjska politika toga doba svela je svu svoju aktivnost na propagandu u Bosni i hrvatskim krajevima, a baš Bosna je u Starčevićevu programu bila ono žarište, koje je u budućnosti imalo pod vodstvom muslimana, tih Hrvata »najčistije i najplemenitije hrvatske krvi«,[152] izvršiti ujedinjenje hrvatskog naroda. Zato on — čini se — kad već drugojačije ne može — savjetuje predstavnicima kneževine Srbije, da se okane aktivne vanjske politike . . .

Iz obrambenog stava prema srpstvu, koje identificira s jugoslavenstvom, Starčević je logično morao prijeći i u borbu s hrvatskim slavjanofilstvom, iz kojega je zapravo i nikla ideja jugoslavenstva. On — kako sam kaže — nije bio nikada »Slavjanin«. »To nam se je ime vazda grustilo«.[153] Nasuprot cijeloj tadanjoj hrvatskoj inteligenciji, koja je tražila, onako dezorijentirana i neborbena,

[150] Ibidem, str. 418.

[151] Ibidem.

[152] Dr. Ante Starčević: Turska. Djela III., str. 220.

[153] Dr. Ante Starčević: Nove starine, »Hrvatska« god. 1869., str. 262.

u panslavističkoj ideologiji siguran oslon, premda nije imala nikakva razloga za vjeru u bratsku slavensku uzajamnost, Starčević instinktivno, »sretnim ostanom narave«, [154] osjeća opasnost, koja prijeti njegovu narodu, ako se prepusti tim »sanjarijama«. Što je zapravo — pita se on — to slavjanstvo, taj panslavizam, od kojega je jedan dio hrvatske inteligencije toliko očekivao? Da li se pod tim imenom Slavena može razumijevati jedan narod, rasa, jezik, kultura ili bar neka davna historijska činjenica? Nema nikakve sumnje, da su svi narodi, koje panslavisti nazivaju zajedničkim imenom Slaveni, živjeli — otkad ih povijest poznaje — svaki svojim životom; da su međusobno različiti ne samo rasno, jezično i kulturno, nego i težnjama i interesima, koji ih vode, i da niti jedan od tih naroda ne će da žrtvuje svoju egzistenciju za volju nekakvoga izmišljenog bratstva. Pa što onda očekuju hrvatski panslavisti od slavjanofilstva? Nesebičnu političku, moralnu ili materijalnu pomoć? Postupak Rusa s Poljacima i Ukrajincima, njihovo držanje prema Hrvatima (Kvaternikov slučaj!) i prema Srbiji prigodom bukureštanskog mira (kad su Rusi »žrtvovali Turskoj Srbiju, jer pokret puka bijaše u francuskom duhu«)[155] pokazuje Starčeviću jasno da slavenske bratske uzajamnosti nema, niti je može biti. Ta Slaven, kad bi i htio, »jedan drugome ne može ni najmanje pomoći«; »jedan se od drugoga ne može ništa nau-

[154] Ibidem.

[155] Dr. Ante Starčević: Na čemu smo. Djela III., str. 398.

čiti, njihova su knjištva tako štura, tako prazna, da u njima nema znanja«.[156]

Gledajući politički na to pitanje, morala bi se po Starčevićevu mišljenju ideja panslavizma — »ne pazeći na prazne riječi, nego na naravu stvari« — konačno izvrći »ili u jednu državu ili u savez više slavenskih država«. I jedno bi i drugo za Hrvate predstavljalo najveće zlo. Stvori li se jedna slavenska država, zar bi — kaže Starčević — »Rus htio dreždati u ledu i prežimati krumpire«, kad mu se pruža prilika da se nastani »u pitomoj, u klasičnoj zemlji Hrvatskoj, da ovdje pije vino i jede naranče i smokve«.[157] Slično bi se dogodilo i onda, kad bi se sve slavenske zemlje ujedinile u saveznu državu. Tada bi sve neruske zemlje postale »samo ruskim adjuntaturama i kapuralijama«, koje bi napadali svi ostali evropski narodi. Međutim sve je to samo pusta sanjarija. Do slavenske države bilo u kojoj formi ne će nikada doći, ne samo radi toga, što to ne bi dopustila zapadna Evropa, nego i zato, što to ne će ni sami slavenski narodi. »Svatko će radije pristati uz narodno, slavno ime, makar koje, negoli uz slavjansko, ime izmišljeno, ime, pod kojim se ne razumijeva drugo nego nevolja i sramota«.[158] Slavenstvo i slavenska uzajamnost — zaključuje Starčević — samo su »prazne riječi«, »sanjarije bez svakog sadržaja«, za koje »nema temelja u prošlosti, nema razloga u sadašnjosti, a ni

[156] Dr. Ante Starčević: Bi li k slavstvu ili ka hrvatstvu? Djela III., str. 19. i 20.
[157] Ibidem.
[158] Ibidem, str. 16.

izgleda u budućnosti; mi smo protiv tomu ludovanju zato, jer to cijelo pletivo smatramo golim vrtoglavljem, koje razbija napredak i pripravlja nam očitu propast«.[159] Ako dakle uprkos svim tim činjenicama, koje on iznosi protiv panslavizma, još netko sanja o slavenskom bratstvu i ujedinjenju, onda nije »nego za ludnicu i za sjekiru«.[160]

Svijestan, da ne radi samo za svoje doba, ograđen i udaljen od dnevne politike, a povučen u sebe i u svoju sobicu, Starčević je poput proroka-pustinjaka živio za budućnost, za ona vremena, koja je on predosjećao, kad će i hrvatski narod imati sudbinu u svojim rukama. On ne vodi stranačku politiku u punom smislu te riječi, te i ne nastoji, da demagogijom privuče u svoj tabor i one, koji ne će borbe, koji bi pristali uz njega samo u časovitom raspoloženju, spremni da ga prvom prilikom napuste. »Ako u vrijeme naših praunuka u ovom narodu bude pedeset muževa, osvjedočenih o svetosti slobode i zauzetih za svoj narod — mi učinismo više, negoli su agitatori ikada učinili«.[161] Starčević traži vjernike, kao što je i sam; vjernike, kojima će jedini cilj u životu biti stvaranje Velike Hrvatske, koji će na sve događaje, na sve ideje, kao i on, gledati samo kroz prizmu hrvatskih nacionalnih interesa; on hoće »stekliše«, koji će kao bijesni (»stekli«) psi ustajati u obranu hrvatskih nacionalnih prava, koji će

[159] Ibidem, str. 6.
[160] Ibidem, str. 16.
[161] Dr. Ante Starčević: Naputak za pristaše hrvatske stranke prava. U Zagrebu 2. srpnja 1871., str. 4.

u svakoj prilici izvršiti svoje »držanstvo«. U tome leži i ključ za razumijevanje njegova stajališta prema Srbima, prema slavenstvu, prema Nijemcima, prema Madžarima i prema svima, za koje osjeća, da su na putu ostvarenju hrvatskih nacionalnih ideala. Kao i starim Rimljanima, koje on uzdiže nad sve druge narode staroga vijeka, i njemu je »susjed zlo, jednako nerodici i pošasti«,[162] ali to zlo ne dolazi toliko odatle, što njihova nastojanja idu na štetu Hrvata — ta svaki narod ima pravo da se, samo ako mu to drugi dopuste, širi, kako najbolje zna — nego od one tipične hrvatske slabosti, da se u svemu tuđemu gleda nedostižna veličina. »Na nama je prokletstvo« — kaže on — »da smo se pustili zanijeti na sanjarije; ostavili smo naš narod, našu prošlost, pak jer u tome našem svijetu, izmišljenu, ne nalazimo ništa veličanstvena, mi smo tako potišteni, da svako veličanstvo smatramo tuđim, ne našim«.[163]

Iza tolikih zabluda pojava dra. Ante Starčevića u hrvatskoj narodnoj politici predstavlja prvo odlučno vraćanje Hrvata sebi samima. Poput svih velikih nacionalnih vođa onoga doba, poput Mazzinia, Košuta, Bismarcka i drugih, on postavlja hrvatske nacionalne vrednote pred sve one drugih naroda; za njega je hrvatski narod gotovo aristokracija među »barbarima«, koji ga opkoljuju. »Nijedan danas živući narod Evrope« — kliče on ponosno — »nema u svojoj prošlosti veće veličanstvo, nego li ga ima narod hrvatski«.[164] Što je prema slavnoj hrvatskoj prošlosti na pr. prošlost Madžara, koji se u ono doba, kad su Hrvati već imali snažnu državu, najjaču na Jadranu, skitahu kao nomadi po azijskim stepama bez kuće i kućišta? A što istom povijest »Slava« i »Serva«, tih »pučića«, kojima su stranci radi njihova ropskog stanja i ćudi dali ta imena, »sužanjska« i »sramotna«?! Čak će i Nijemce, kad ih usporedi sa Hrvatima, ubrojiti »među najneznatnije narode«.[165] Nije to sljepilo »izbezumljenog šoviniste«,[166], koji ne bi znao prosuditi stvarnu snagu narodâ, o kojima tako piše — on ju je kao Hrvat i te kako osjećao! — nego neograničena ljubav nepokvarenoga i borbenoga narodnog čovjeka prema svemu, što je njegovo, što je hrvatsko.

U Starčevićevo je doba hrvatski narod ne samo rasparčan na nekoliko dijelova, koji su bili prisiljeni trajno živjeti posebnim životom pod tuđom upravom, nego i nacionalno dezorijentiran i nejedinstven, a pod vodstvom inteligencije, koja je — nošena panslavističkim i svečovječanskim preporoditeljskim pozivom — posve zaboravljala na životne potrebe i interese svoga naroda. Realan i trijezan kakav je bio, Starčević je nesumnjivo posljednji, koji ne bi vodio računa o tim činjenicama, ali on se za razliku od mnogih svojih suvremenika protiv njih bori, spreman da doprinese

[162] Dr. Ante Starčević: Stranke u Hrvatskoj. Djela III., str. 109.

[163] Dr. Ante Starčević: Bi li k slavstvu ili ka hrvatstvu? Djela III., str. 32.

[164] Ibidem, str. 28.

[165] Ibidem. str. 26.

[166] Jovan Skerlić: Današnji srpskohrvatski nacionalizam. Rijeka 1913.. str. 23.

i najveće žrtve za bolju budućnost svoga naroda. U tome mu je prošlost najveće uporište. Kao i njihovi pređi (koji su stvorili besmrtna djela, »ali, dašto, nisu marili za slavsku slogu, ni za bratinstvo, koje im o glavi radi, nego su marili i radili za se«)[167] moraju se Hrvati i opet usebičiti i voditi računa samo o svojim interesima. »Okaniv se svih sanjarija i metafizičke politike, Hrvati imaju raditi za se i to na temelju svoje povijesti, svojenarodnosti i svojega javnog, domaćeg i međunarodnog prava«.[168] U tim riječima je jezgra njegova programa. Polazeći s toga stajališta on smatra svojim »držanstvom«, dužnošću, da upozori svoj narod na sve one opasnosti, koje mu prijete, da ga okrijepi svojom vjerom u bolju budućnost i da ga uputi jedinim ispravnim putem: na rad oko stvaranja samostalne hrvatske države. »Narod hrvatski treba i hoće da bude slobodan, on na to ima pravo kao svaki drugi narod«. U tome ne može biti kompromisa; takav program nije vezan uz uvjete, »on je bezuvjetan«![169]

[167] Dr. Ante Starčević: Bi li k slavstvu ili ka hrvatstvu? Djela III., str. 39.
[168] Dr. Ante Starčević: Nove starine. »Hrvatska« god. 1869., str. 263.
[169] Dr. Ante Starčević: Stranke u Hrvatskoj Djela III., str. 120.